

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

Projekat jačanja institucija vlasti i procesa u Bosni i Hercegovini

Пројекат јачања институција власти и процеса у Босни и Херцеговини

Strengthening Governing Institutions and Processes (SGIP) in Bosnia and Herzegovina

ПРИРУЧНИК

ЗА ИНТЕГРИСАЊЕ РАВНОПРАВНОСТИ ПОЛОВА У ПРАВНЕ ПРОПИСЕ

**PRAVA
ZA SV=**

SUNY/CENTER FOR INTERNATIONAL DEVELOPMENT

ПРИРУЧНИК
ЗА ИНТЕГРИСАЊЕ
РАВНОПРАВНОСТИ ПОЛОВА
У ПРАВНЕ ПРОПИСЕ

Сарајево, 2015

ПРИРУЧНИК
ЗА ИНТЕГРИСАЊЕ РАВНОПРАВНОСТИ ПОЛОВА
У ПРАВНЕ ПРОПИСЕ

Издавач:	Канцеларија Фондације за истраживање за Државни универзитет Њујорк у Босни и Херцџеговини Калмија Баруха 1., 71000 Сарајево, Босна и Херцеговина Тел.: +387(0)33 22 24 47 e-mail: info@sunybih.org, web: www.cid.suny.edu
Ауторице:	Диана Шехић Санела Париповић Ирма Зулић
Главни уредник:	Кристиан Хаупт
Рецензија:	Викица Шуњић
Лектура:	Амра Пенава
Координатор:	Антонио Прленда
ДТИ и штампа	Самас д.о.о. Хаџидамјанова 1., 71000 Сарајево, Босна и Херцеговина Тел.: +387(0)33 44 14 02
Тираж:	250
Година:	2015.

Овај приручник је израђен уз финансијску помоћ УСАИД-а. Фондација за истраживање за Државни универзитет Њујорк одговорна је за садржај овог приручника, који не мора нужно одражавати мишљења УСАД-а или Владе САД-а. Приручник је објављен на сва три службена језика у Босни и Херцеговини.

Садржај

Предговор	5
О Приручнику: сврха, циљ, структура и методологија израде	6
Увод – зашто о интегрисању равноправности полова у изради правних прописа	7
ДИО I	
1.1. Обавеза и предности интегрисања равноправности полова у правне прописе	11
1.2. Процјена утицаја прописа – прва фаза интегрисања равноправности полова.....	12
1.3. Практични алати и смјернице за интегрисање равноправности полова у свеобухватну процјену утицаја прописа.....	14
1.3.1. Дефинисање проблема.....	16
1.3.2. Дефинисање циљева.....	19
1.3.3. Идентификација, процјена учинка и избор најбољих опција јавне политике.....	21
1.3.4. Механизми за праћење, извјештавање и евалуацију.....	23
1.3.5. Извјештавање о проведеном поступку процјене утицаја	25
1.4. Посебно о учешћу јавности у процесу консултација и јавне расправе.....	26
1.5. Практични алати и смјернице за интегрисање равноправности полова у скраћену процјену утицаја прописа	27
1.6. Интегрисање равноправности полова у процесу израде текста прописа.....	27
1.7. Разматрање преднацрта/нацрта прописа у владама – родна перспектива.....	29
ДИО II	
2.1. Парламентарна процедура и улога парламената у интегрисању равноправности полова у правне прописе.....	33
2.2. Када се приступа измјени закона због дискриминације по основи пола?	36
2.3. Повезаност са родно одговорним буџетирањем	36
2.4. Консултације обављене при изради Приручника.....	38
ПРИЛОЗИ	
Прилог 1: Основни појмови – дефиниције.....	39
Прилог 2: Међународни инструменти, правни оквир и механизми заштите равноправности полова у БиХ	41
Прилог 3: Институционални механизми за гендер питања у Босни и Херцеговини	50
Прилог 4: Гендер-акциони план БиХ 2013. – 2017. – шематски приказ стратешких циљева.....	51
Прилог 5: Контролна листа за родно одговорну анализу буџета – трошкови прописа кроз буџет.....	52
ЛИТЕРАТУРА	53

Скраћенице

Агенција за равноправност полова БиХ	АПЦ
Босна и Херцеговина	БиХ
Европска унија	ЕУ
Федерација Босне и Херцеговине	ФБиХ
Гендер акциони план	ГАП
Гендер центар	ГЦ
Конвенција о укидању свих облика дискриминације над женама	CEDAW
Министарство финансија	МФ
Организација цивилног друштва	ОЦД
Парламентарна скупштина БиХ	ПСБиХ
Република Српска	РС
Родно одговорно буџетирање	РОБ
Уједињене нације	УН
Савјет Европе	СЕ
Закон о равноправности полова у БиХ	ЗОРС
Закон о забрани дискриминације	ЗЗД

Предговор

Промоција и поштовање принципа равноправности полова и недискриминације, у фокусу су друштвених и економских политика Уједињених нација, Европске уније и Савјета Европе. У складу с тим, они спадају у основне принципе дјеловања свих држава чланица.

Институције власти, у сарадњи са организацијама цивилног друштва, грађанима и грађанкама, свакодневно раде на унапређењу стања равноправности полова у Босни и Херцеговини. Међутим, суштински је напредак могућ само уколико је рад на побољшању једнакоправности полова константан и досљедан.

Друштвени и економски аспект равноправности полова, два су дијела једне цјелине. Интегрисање равноправности сполова у све аспекте јавних политика (gender mainstreaming) има за циљ стварање једнаких прилика за жене и мушкарце у свим аспектима њиховог живота и рада. Осигурање равноправности сполова не треба бити само слоган, већ принцип друштвене и економске одговорности. Интегрисање принципа равноправности сполова у правне прописе индиректно утиче и на повећање процента учешћа жена у друштвеном, економском и политичком животу, као и на смањење незапослености жена и укључивање неактивних жена у образовне и радне токове.

Приручник за интегрисање равноправности полова у правне прописе (у даљем тексту: *Приручник*) намијењен је представницима извршних и законодавних тијела, али и свим другим учесницима у креирању политика и прописа. *Приручник* пружа корисне информације и методолошке упуте које могу олакшати и оснажити ангажман свих актера у процесу израде прописа да, цијенећи потребу осигурања једнаких права и могућности за све, анализирају, процијене, донесу и прате имплементацију прописа из перспективе равноправности полова у пракси.

Приручник је израђен у склопу Пројекта јачања институција власти и процеса у Босни и Херцеговини (СГИП), којег финансира Агенција за међународни развој Сједињених Америчких Држава (УСАИД), и проводи Центар за међународни развој за Државни универзитет, Њујорк и организација Права за све, у оквиру пројектне сарадње.

Ауторице *Приручника* су Диана Шехић, Санела Париповић и Ирма Зулић. Значајну подршку изради *Приручника* и велики допринос квалитети истог – вриједним коментарима и сугестијама – пружили су: Агенција за равноправност полова у БиХ, Гендер центар ФБиХ, представници и представнице законодавне и извршне власти, особље УСАИД/СИДА ГОЛД пројекта, те невладине организације и особље УСАИД СГИП-а.

Овим путем се захваљујемо свима.

Вјерујемо да ће овај *Приручник* обогатити Ваше знање у овој области и дати вриједан допринос унапређењу равноправности полова у Босни и Херцеговини.

О Приручнику: сврха, циљ, структура и методологија израде

Представници извршне и законодавне власти имају кључну улогу у поступцима израде, усвајања и праћења примјене закона и других прописа. Због тога је њихова одговорност, као и обавеза, за успостављање и поштовање принципа равноправности полова у овим процесима од кључне важности.

Сврха овог *Приручника* јесте да пружи информације и практичан алат који ће обрађивачима прописа и доносиоцима одлука олакшати да – цијенећи потребу осигурања једнаких права и могућности за све – израде, анализирају, процијене, донесу и прате дјелотворност прописа на родно одговоран начин. *Приручник* пружа основне информације и практичне упуте о томе зашто, када и како се принцип равноправности полова може интегрисати у законе и друге прописе.

Приручник може послужити као користан алат и осталим актерима у друштву који дјелују у областима успостављања и јачања равноправности полова, нарочито организацијама цивилног друштва. Користи, методе и практични “алати” који су представљени у овом *Приручнику*, могу се примијенити и у односу на друге групе у друштву.

Циљ израде и примјене *Приручника* јесте оснажити капацитете, иницијативе и процесе који дјелотворно доприносе осигурању пуне равноправности полова и друштва једнаких могућности за све, што у цијелости води ка стабилнијем и просперитетнијем развоју цијелог друштва.

Крајњи циљ је да се у оквиру извршне и законодавне власти осигура сензибилност, разумијевање и потребна спремност за пуну интеграцију овог стандарда људских права у прописе, чиме се осигурава да прописи у својој примјени имају конкретан учинак на напредак у положају жена и мушкараца у свим областима друштвеног и јавног живота. У нашем друштву још постоји потреба за већим разумијевањем концепта родне равноправности као и механизма који овоме доприносе. Због тога је неопходно и даље улагати додатне напоре у циљу подизања свијести и свеобухватне едукације о овом питању, чему ће послужити и овај *Приручник*.

Структура *Приручника*

Приручник се састоји од два кључна дијела и сачињен је тако да – пратећи логичан слијед фаза припреме, израде и разматрања прописа у процесу одлучивања – пружа информације и практичне алате који доприносе да пропис у својој суштини и поступак његовог доношења одражавају интегрисаност равноправности полова.

Први дио *Приручника* је посвећен процесу припреме и израде прописа који проводе обрађивачи прописа, најчешће надлежна министарства. У овом дијелу приказани су кораци и практични алати за интегрисање равноправности полова у процесу процјене утицаја прописа или израде јавних политика који претходе изради преднацрта/нацрта/приједлога прописа, као и у процесу израде прописа. Уз ове информације дати су практични примјери примјене ових алата у пракси, те “листе провјере” које омогућавају лакше праћење чињенице је ли равноправност полова сагледана и адекватно размотрена у свакој од фаза израде прописа.

Други дио *Приручника* је посвећен разматрању закона/прописа у парламентима, те су дате информације о повезаности процеса израде и усвајања закона са буџетским процесом. Практична примјена сваког аспекта овог дијела *Приручника*, омогућена је кроз употребу “листе провјере” која омогућава праћење улоге парламената у интегрисању равноправности полова у правне прописе.

У прилозима се могу наћи додатне корисне информације о појмовима, правном оквиру на међународном нивоу и у БиХ, механизму заштите равноправности полова у БиХ и стратешким циљевима Гендер-акционог плана, те повезаности исказаних трошкова прописа са буџетским процесом.

Методологија израде Приручника

Методологија кориштена у изради Приручника представља комбинацију теоријског и искуственог приступа, уз консултације са потенцијалним корисницима Приручника.

Увод – зашто о интегрисању равноправности полова у изради правних прописа

Према Извјештају о стању равноправности полова у БиХ за период 2012. – 2014. године¹, који је сачинила Агенција за равноправност полова БиХ, Босна и Херцеговина и њени ентитети и Брчко дистрикт, постигли су значајан напредак у области равноправности полова. Међутим, стање у бројним областима указује на потребу побољшања положаја жена и јачања система, механизма и инструмената за постизање равноправности полова.

Учешће жена у процесима одлучивања у политичким, друштвеним и економским сферама још није на задовољавајућем нивоу. Иако је Измјенама и допунама Изборног закона у БиХ² уведен стандард равноправности полова од 40%, резултати опћих избора у 2014. години, показују да ни у једном изабраном тијелу удио жена не прелази 30%, а у једном износи и свега 4%³. Према истраживању о распрострањености и карактеристикама насиља над женама у БиХ, које је проведено у 2012. години⁴, 47,2% жена (из узорка од 3300 домаћинстава у БиХ) доживило је неки облик насиља након навршених 15 година. Учешће жена на тржишту рада је такођер незадовољавајуће.

Према подацима Агенције за статистику БиХ, стопа запослености у 2013. години износила је 31,6%, од чега су 23% жене, а 40,6% мушкарци. Поражавајући је и податак да су, укупно гледајући, жене старије од 15 године чиниле само 32,5% активне радне снаге у БиХ, што је најнижи степен заступљености жена на тржишту рада у Југоисточној Европи. Неуједначеност закона и политика у области здравства, на различитим нивоима власти, доводи до „неравноправног приступа здравственим услугама и покривености здравственим осигурањем“⁵, што наручито погађа жене и дјевојнице ромске популације. „Разлика између утврђених права на здравствену заштиту и могућности за њихово остварење у пракси нарочито погађа жене из руралних области и жене припаднице рањивих (вулнерабилних) група“. У области социјалне заштите „посебно рањиву групу представљају особе које су вишеструко дискриминиране, и по полу, али и припадности другим категоријама“. Потребно је наставити рад на анализама положаја, мапирању потреба и подршци социјално искљученим групама, те усклађивању и имплементацији закона, прописа, стратегија и акционих планова.

Бројни су извјештаји невладиних организација⁶ који указују на примјере неравноправности полова који се најприје могу уочити када је у питању учешће жена у политичком животу, затим у области економије и на тржишту рада, те коначно, у сегменту повећаног насиља над женама у различитим облицима у Босни и Херцеговини (БиХ), али и шире. Равноправност полова се још не

¹ Извјештај је прихваћен и подржан од стране оба Дома Парламентарне скупштине БиХ и доступан је на веб страници Парламентарне скупштине БиХ https://www.parlament.ba/sadrzaj/plenarne_sjednice/dom_naroda/default.aspx?wsrid=34&wsid=1149&langTag=bs-BA&pril=b; приступљено 29.09.2015. године

² „Службени гласник БиХ“, број 18/13

³ Мифтари, Едита, „Број жена на изабраним позицијама 2014.“, Инфографика портала Радиосарајево; доступно на: http://www.radiosarajevo.ba/infografike/poslije-onoga/info_zene_na_pozicijama.html; приступљено 29.09.2015.

⁴ Истраживање је спровела Агенција за равноправност полова у БиХ, у сарадњи са Гендер Центром Федерације БиХ, Гендер центром Републике Српске, Агенцијом за статистику БиХ, Федералним заводом за статистику и Републичким заводом за статистику Републике Српске. Овај документ је доступан на <http://arsbih.gov.ba/project/gasprostranjenost-i-karakteristike-nasilja-nad-zenama-u-bosni-i-hercegovini/>; приступљено 29.09.2015. године

⁵ Извјештај је прихваћен и подржан од стране оба Дома Парламентарне скупштине БиХ и доступан је на веб страници Парламентарне скупштине БиХ https://www.parlament.ba/sadrzaj/plenarne_sjednice/dom_naroda/default.aspx?wsrid=34&wsid=1149&langTag=bs-BA&pril=b; приступљено 29.09.2015. године

⁶ Петрић А. Ет алл Алтернативни извјештај о имплементацији CEDAW конвенције и женским људским правима у Босни и Херцеговини 2010., 2013., група невладиних организација; Ицаковић Ф., Ђатовић А., Програм за женска људска права: Извјештај о праћењу женских људских права кроз примјену закона, децембар 2012., ПРАВА ЗА СВЕ и ИЦВА; Извјештај о насиљу у породици над Ромкињама у Босни и Херцеговини, новембар 2010., ПРАВА ЗА СВЕ и ИЦВА и друге публикације, доступно на: <http://rightsforall.ba/bs/publications/>; приступљено 29.09.2015. године

третира као приоритет политика, или стратегија дијелом и због тога што се ово питање још схвата искључиво као питање жена.

С друге стране, када говоримо о статистици у земљама Европске уније, 94% испитаника грађана ЕУ сматра да је родна равноправност основно људско право, а 76% их сматра да изједначавање права жена и мушкараца треба бити један од приоритета Европске уније (91% испитаника сматра да је изједначавање жена и мушкараца пријекно потребно у циљу успостављања праведнијег друштва).⁷

Принцип равноправности полова није женско питање – то је друштвено питање!

Обавеза сваке државе је да на националном нивоу осигура уживање људских права равноправно женама и мушкарцима. Ово се, између осталог, постиже интегрисањем равноправности полова у правне прописе и стратешке документе, чиме се у коначници остварују и предуслови за стабилан и снажан друштвено-економски развој земље.

У Босни и Херцеговини, на различитим нивоима власти, проводе се различите реформске иницијативе и пројекти са циљем побољшање успјешности, ефикасности и одговорности у раду јавног сектора у БиХ, укључујући и равноправност полова. За успјех тог процеса потребна је промјена приступа, процедура, понашања и свијести у процесу провођења стратешких циљева кроз ефикаснију израду прописа и мјерења њихових резултата.

Владе и парламенти у оквиру својих надлежности имају вишеструку улогу у интегрисању равноправности полова и ове улоге врше кроз бројне активности:

- **Разматрање и усвајање периодичних извјештаја о стању равноправности полова** које припремају институционални механизми за равноправност полова у БиХ и усвајају владе/Савјет министара БиХ.
- **Разматрање и усвајање приједлога стратегија и акционих планова.**
- **Разматрање и усвајање преднацрта/нацрта/приједлога закона.**
- **Разматрање и усвајање других прописа којима се детаљније уређују услови за имплементацију закона.**
- **Разматрање и усвајање нацрта/приједлога буџета.**
- **Разматрање учинака provedбе закона и других прописа, документа оквирног буџета и извршења буџета.**

⁷ Special Eurobarometer 428, Gender Equality Report, European Union, March 2015; доступно на: http://eurogender.eige.europa.eu/sites/default/files/Special%20EuroBarometer%20Report_Gender%20Equality.pdf, приступљено 29. 09. 2015.

ДИО І

1.1. Обавезе и предности интегрисања равноправности полова у правне прописе

Интегрисање равноправности полова у процес и садржај правних прописа, обавеза је за све институције власти. Предности које доноси интегрисање равноправности полова су бројне, и укратко се могу представити на следећи начин:

Идентификација проблема и потреба

Идентификација питања и проблема из перспективе равноправности полова води ка бољем разумијевању потреба жена и мушкараца, дјевојчица и дјечака у области која је предмет израде прописа, као крајњих корисника и клијената институција власти и јавних политика које се проводе кроз прописе.

Докази

Процес резултира прикупљањем доказа и показатеља у којој мјери је пропис заиста релевантан за потребе жена и мушкараца, дјечака и дјевојчица и/или какав ће учинак имати на њихов статус и положај у друштву, те квалитету живота.

Укљученост и ангажман

Процес израде и разматрања прописа пружа платформу за промоцију учешћа представника оба пола. У околностима опћепризнатих потреба оснаживања статуса и улоге жена у друштву, посебно је важно оснажити учешће жена. Конструктивним ангажманом жене утичу на то да прописи на адекватан начин пруже рјешења која одговарају потребама ове популације у сврху постизања равноправности полова.

Ефикасност и ефективност

Оваквим приступом се јачају капацитети доносилаца одлука/институција власти, да процијене ризике и умање нежељене посљедице које прописи могу произвести, чиме се оснажују претпоставке за постизање дефинисаних циљева јавне политике.

Боље и дјелотворније планирање и provedба утрошка јавних финансијских средстава Интегрисањем равноправности полова у процес и нормативна рјешења креира се основ за боље и циљаније планирање утрошка финансијских средстава кроз буџетски процес и средњорочне планове.

Контрола учинака и квалитета прописа

Родна перспектива исказана у дефинисању и provedби контролног механизма и индикатора за праћења учинака прописа, доприноси квалитетнијем праћењу свеукупног стања у одређеној области, дефинисању и праћењу стратешких приоритета и извјештавању, како у институцијама власти, тако и на међународном нивоу.

Одговорна provedба стратегије равноправности полова (gender mainstreaming)

Прописи су кључни инструмент provedбе јавних политика које могу позитивно или негативно утицати на равноправност полова. Интегрисањем перспективе равноправности полова у свим фазама процеса израде и разматрања суштине прописа, као и буџетски процес, институције власти проводе стратегију осигурања равноправности полова у стварности.

Квалитет живота

У коначници, имплементација прописа доприноси бољој квалитети живота грађанки и грађана, и стабилном развоју друштва у цјелини.

1.2. Процјена утицаја прописа – прва фаза интегрисања равноправности полова

Процјена утицаја прописа (енгл., *Regulatory Impact Assessment – RIA*) је систематски процес којим се врши процјена учинака прописа. У суштини, овај процес подразумијева примјену стандардизираних методологија за дефинисање опција и избор јавне политике која, преточена у нормативна рјешења у пропису, пружа најбоље учинке у постизању жељених циљева у реалним финансијским оквирима.

Смјернице за примјену ове методологије дефинисане су на нивоу ЕУ, а овај процес регулисан је различитим прописима у земљама чланицама ЕУ. Република Хрватска је, на примјер, ово питање регулисала законом и низом проведбених аката Владе Републике Хрватске.

На нивоу БиХ, у оквиру реформе стратешког планирања, координације и израде политика, Савјет министара БиХ усвојило је циљеве који подразумијевају развијање методологије процјене учинка и активности надзора и извјештавања у институцијама БиХ.

Парламентарна скупштина БиХ усвојила је **Јединствена правила за израду правних прописа у институцијама БиХ**⁸ (у даљем тексту: *Јединствена правила*). *Јединственим правилима* се утврђују формални и јединствени критерији и унифицирана техника за израду квалитетних правних прописа у институцијама на нивоу БиХ. Између осталог, разлози за увођење прописа и објашњење одабране политике утврђују се као обавезан елемент Образложења уз пропис⁹. Ови разлози *...морају бити засновани на јасним доказима да је проблем у одабраној материји постојао и да је увођење прописа оправдано, наводећи нарочито: анализу садашњег стања... вјероватноћу добити од увођења прописа засновану на реалној процјени...*¹⁰ Обавезан дио образложења је и процјена финансијских средстава и добити.¹¹ Поступак израде прописа започиње израдом теза које *...оцртавају основна одређења у вези с припремом нормативног акта, које могу бити представљене у облику ограниченог броја алтернативних опција за регулисање специфичне материје...*¹² Консултације су такођер значајан сегмент процеса израде прописа. *Измјене и допуне Јединствених правила* које су усвојене 2014. године, представљају један од позитивних примјера парламентарне иницијативе и поступка измјене прописа у сврху интегрисања равноправности полова. Тренутно се проводе активности у сврху доношења детаљнијих прописа којима ће се регулисати процес процјене утицаја прописа.

Парламент ФБиХ је донио Правила и поступке за израду закона и других прописа Федерације Босне и Херцеговине.¹³ У члану 1. је прописана дужност носитеља нормативних послова... *да примјењују правила приликом припреме закона и других прописа у институцијама Федерације Босне и Херцеговине. Влада Федерације БиХ је 2011. године донијела Уредбу о начину припреме и процјени утицаја и одабира политика у поступку израде аката које предлажу и доносе Влада Федерације БиХ и федерална министарства*¹⁴. Ова уредба стављена је ван снаге доношењем нове **Уредбе о поступку процјене утицаја прописа**¹⁵ 2014. године, с почетком примјене од 1. 1. 2015. године.

Овом уредбом захтијева се провођење процјене утицаја прописа која подразумијева *...дефинирање проблема и утврђивање циљева који се предложеним прописом желе постићи, идентифицирање и анализирање опција за рјешавање проблема, анализу трошкова и користи прописа, дефинирање механизма за праћење, извјештавање и евалуацију, консултације са заинтересованом јавношћу и извјештавање о проведеном поступку процјене утицаја прописа...*¹⁶ У члану 8. (Мјерење учинка), став (4) тачка (4) прописано је да се *...очекивани учинци*

8 „Службени гласник БиХ”, број 11/05, 58/14 и 60/14.

9 Члан 60.

10 Члан 62.

11 Члан 65.

12 Члан 72.

13 „Службени гласник Федерације БиХ”, број 71/14

14 „Службени гласник Федерације БиХ”, број 27/11

15 „Службени гласник Федерације БиХ”, број 55/14

16 Члан 2. Уредбе

на здравствени и социјални статус грађана, као и група с посебним интересима и потребама, процијенују у односу на следеће критерије: ... **4) постизање социјалних циљева везано за равноправност полова...** На овај начин процјена позитивних и негативних утицаја прописа на равноправност полова постаје обавеза федералних институција и органа, што је значајан корак ка пуном интегрисању перспективе равноправности полова у све будуће прописе. Саставни дио овог поступка је и ситуациона анализа која ће, између осталог указати на стање равноправности у одређеној области или сектору, те ће анализа утицаја прописа на равноправност сполова у коначници омогућити доношење прописа и прерасподјелу буџетских средстава који дају адекватан одговор на евентуално уочене неједнакости међу половима у тој области.

Влада РС-а је 2012. године донијела **Одлуку о провођењу утицаја прописа у поступку израде закона или измјена закона**. Ова одлука је стављена ван снаге доношењем нове **Одлуке о провођењу процјене утицаја прописа у поступку израде прописа** која је донесена 23. 07. 2015. године.¹⁷ Овом одлуком Влада РС-а обавезала је све републичке органе управе (обрађиваче) да анализирају потребу доношења прописа, процјене утицај прописа на економију, друштво и животну средину, као и да процијене вјероватне трошкове и користи примјене тог прописа, када је то могуће. Чланом VIII, ове одлуке прописано је да је обрађивач у току процјене дужан утврдити и дефинисати проблем, утврдити циљеве који се предложеним прописом желе постићи, утврдити полазни основ, тј. детаљно описати садашње стање, спроводити процес међуинституционалних консултација и обавезно провести консултације са свим заинтересованим субјектима, а посебно са оним који су директно погођени проблемом, предложити опције, односно алтернативна рјешења за рјешавање дефинисаног проблема, одабрати могуће опције које ће се разматрати и анализирати, анализирати и процијенити утицај сваке опције, а посебно са аспекта трошкова и користи сваке опције, извршити компаративну анализу предложених опција, представити резултате компаративне анализе опција и, у складу с тим, изнијети доказе о избору за најповољније опције и дефинисати механизме за праћење, извјештавање и евалуацију. У складу са чланом XII Министарство за економске односе и регионалну сарадњу је обавезно пружати стручну помоћ обрађивачу тијekom провођења процјене утицаја прописа. Иако није изричито споменуто у **Одлуци, у обрасцу оведеној процјени утицаја прописа који чини саставни дио Одлуке назначена су питања из перспективе равноправности полова на које је обрађивач прописа дужан одговорити**. Стога се може закључити да је родно одговорна процјена индиректно интегрисана у процес процјене и представља саставни дио тог процеса. Претходно, уз сагласност Владе РС, Републички секретаријат за законодавство донио је Правила нормативно-правне технике за израду закона и других прописа Републике Српске која су обавезна за министарства и друге републичке органе управе.¹⁸

На нивоу Брчко дистрикта поступак процјене утицаја прописа је на сличан начин регулисан **Одлуком о процедури израде нацрта закона и других прописа**,¹⁹ те детаљније разрађен **Јединственим правилима и процедурама за израду закона и других прописа Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине**.²⁰

Опћенито говорећи, овим документима се доприноси успостављању правног оквира за израду квалитетних правних прописа у нормативном смислу, прописа који имају логичну структуру и написани су јасним језиком, те их је тиме лакше разумјети и примјенити. Иако постоје разлике у нивоу регулисања детаља, овим прописима утврђује се обавеза да се израда преднацрта/ нацрта/ приједлога прописа врши на основу претходне процјене постојеће ситуације, дефинисања циљева и разматрања опција за рјешавање тих проблема, те се уводи обавеза преиспитивања provedбе прописа и консултација са заинтересованим субјектима.

17 „Службени гласник РС”, број 56/15.

18 Службени гласник РС”, број 13/06.

19 Службени гласник БД, број 39/07

20 Службени гласник БД, број 1/12

Процјена утицаја може бити **свеобухватна** – проводи се најчешће у припреми прописа који имају за циљ унапређење системских рјешења у појединим областима, или **скраћена** – проводи се у припреми свих осталих прописа за које се не проводи свеобухватна процјена. Завршни извјештај о процјени утицаја прописа обрађивач доставља влади на одговарајућим обрасцима који чине саставни дио прописа о процјени утицаја.

Када се говори о интегрисању равноправности полова у правне прописе, онда је суштина у томе да се мора водити рачуна како се конкретне одредбе или приједлози могу одразити у примјени на мушкарце, а како на жене. Притом је важно имати на уму да се упоредба не односи на биолошке карактеристике жена и мушкараца, него на њихову улогу, положај и једнаке могућности за равноправно остваривање интегритета и судјеловања у друштву. Ово се постиже постављањем одговарајућих питања, анализом и проналажењем одговора. Уколико би анализа показала да може доћи до различитог поступања или третмана, онда би то захтијевало да се одређено питање ријеша на неки други начин. То је заправо суштина правилног интегрисања равноправности полова која вриједи за сваки поступак доношења правних прописа у било којој фази или облику.

Примјер: уколико се разматра израда закона којим се жели унаприједити приватно предузетништво и предвиђа се давање кредитних линија под повољним условима, а као гарант враћања кредита предност се даје лицима који су власници некретнина, онда ће се поставити питање дали овакво предложено рјешење у примјени на једнак начин третира и мушкарце и жене. Анализа ће готово сигурно показати да је, традиционално у нашем друштву, мушкарац готово у правилу регистрован као искључиви власник имовине, из чега јасно произилази да у примјени закона жене долазе у неповољан положај, односно да би оваква одредба допринијела неједнаком третману. Иако су супружници формално изједначени у правима на имовину стечену за вријеме брачне заједнице, жене могу поднијети захтјев за исправку уписа у земљишним књигама. Такав поступак би био повезан са додатним финансијским трошковима и утрошком времена за жене, због чега је потребно размотрити друкчија рјешења.

У циљу лакшег разумијевања како интегрисати равноправност полова, Приручник користи табеле. За сваки корак је предложено више различитих питања на која је потребно одговорити и смјерница како осигурати интегрисање равноправности полова. Питања су искључиво и специфично фокусирана на питања равноправности полова. Наравно, понекад је тешко у потпуности одговорити на сва предложена питања у свакој појединој фази поступка, али их је свакако потребно узети у обзир приликом разматрања и пружити најбољи могући одговор.

Постоје двије категорије питања/смјерница која се могу поставити у циљу интегрисања равноправности полова у поступку провођења процјене утицаја прописа:

- прва категорија се односи на процесна питања провођења процјене утицаја прописа, а
- друга на суштинска питања у области која се регулише прописом.

При провођењу овог поступка, потребно је укључити обје групе питања, јер се само тако могу осигурати услови да се сви аспекти могућег учинка циљаног прописа на равноправност полова у друштву благовремено уоче и, у изради преднацрта/нацрта прописа другог прописа, адекватно ријеше. Иако је могуће осигурати интегрисање равноправности полова и касније, у поступку израде нацрта / prijedloga закона, свакако да се **интегрисањем равноправности полова од почетне фазе дјелотворније и ефикасније спречавају интервенције у каснијој фази**, посебно интервенције након доношења закона. Овај поступак је олакшан активним дјеловањем институционалних механизма заштите равноправности полова у БиХ, посебно агенција и ентитетских гендер центара, који имају и потребне капацитете и законску обавезу да пруже стручну подршку за интегрисање овог принципа у прописе.

1.3. Практични алати и смјернице за интегрисање равноправности полова у свеобухватну процјену утицаја прописа

Свеобухватна процјена утицаја проводи се за све прописе од системског значаја и, на нивоу ентитета, одлуку о томе доносе Влада ФБиХ, односно Влада РС.

Кључне фазе процјене утицаја прописа су:

- **Дефинисање проблема** – у оквиру које се, између осталог, разматра постојећа ситуација и утврђује стварна потреба, односно разлози за израду и усвајање неког правног прописа;
- **Дефинисање циљева јавне политике;**
- **Дефинисање опција јавне политике у сврху постизања тих циљева;** како и на који начин је најбоље регулисати одређена важна питања у друштву узимајући у обзир одређене специфичне факторе, или уочене проблеме;
- **Процјена учинка опција – у економском, друштвеном, фискалном погледу, као и утицај на животну средину;**
- **Одабир најбољих опција;**
- **Дефинисање механизма праћења и евалуације;**
- **Консултације** – чине саставни дио свих фаза процеса и подразумевају укључивање свих релевантних актера у поступак, како представника институционалних механизма за провођење закона, тако и представника организација цивилног друштва, укључујући и механизме за равноправност полова.

Приручник о стандардизираној методологији процјене утицаја израђен је уз подршку УНДП БиХ. На нивоу ФБиХ, Приручник о процјени утицаја у примјени постојећих прописа, израђен је уз подршку ИФЦ-а у БиХ у партнерству са Краљевином Шведском и аустријским Савезним министарством финансија. У Републици Српској је у примјени Стратегија регулаторне реформе и процеса процјене утицаја прописа, израђена уз подршку Свјетске банке у БиХ. Године 2011., Агенција за равноправност полова Босне и Херцеговине, Министарство за људска права и избјеглице Босне и Херцеговине, те УНДП БиХ, уз подршку Фонда за развој Владе Јапана, израдили су Приручник за усклађивање закона са Законом о равноправности полова и са међународним стандардима у области равноправности полова.²¹

Приручник који је пред Вама пружа практичне алате и упуте за интегрисање равноправности полова, од почетне фазе процјене утицаја прописа до усвајања прописа, слиједећи процесне фазе поступка.

²¹ Приручник је доступан на веб страници Агенције за равноправност полова Босне и Херцеговине <http://arsbih.gov.ba/?project=prirucnik-za-uskladivanje-zakona>; приступљено 29.09.2015. године

1.3.1. Дефинисање проблема

Први корак у дефинисању проблема је анализа стања у области која је предмет могућег регулисања.

Анализом стања утврђују се узроци, обим, врста, посљедице, и приоритети у рјешавању проблема у области која се намјерава регулисати прописом. При процјени ситуације, обрађивач прописа²² користи различите методе прикупљања информација, њихове обраде и анализе. Идентифицирани проблеми се сврставају у тзв. "стабло проблема" према обиму и висини приоритета исказаног проблема.

Из перспективе равноправности полова, треба испитати релевантност и утицај постојеће ситуације на равноправност полова. Анализа ситуације обухвата разматрања да ли, на који начин и у којој мјери, позитивно или негативно, ситуација у датој области утиче на права, положај и квалитету живота жена и дјевојчица, односно мушкараца и дјечака. На овај начин се долази до јасне спознаје потреба и проблема које је потребно ријешити прописом у циљу осигурања равноправности полова.

У пракси се могу појавити различите ситуације које захтијевају прилагођени приступ. Стога листа питања и могућих корака није коначна, али пружа смјернице које се могу примијенити у различитим ситуацијама.

²² Узимајући у обзир да се правила и поступци за израду правних прописа који су донесени од стране законодавних тијела на нивоима БиХ и ФБиХ примјењују и а носиоце нормативних послова, укључујући и законодавна тијела, термин „обрађивач прописа“ у сврху примјене овог Приручника односи се на све субјекте који имају обвезу и/или овлаштење да припреме закон или други пропис о којем доноси одлуку влада, односно парламент/ скупштина.

Интегрисање равноправности полова у фази дефинисања проблема			
Процес		Суштина	
Да ли је састав Радне групе прилагођен принципу равноправног учешћа жена и мушкараца, колико је то максимално могуће?	☐	Да ли се област регулисања односи на одређене групе друштва и које? Кога се пропис тиче?	☐
Да ли су у фази дефинисања проблема укључене особе које располажу адекватним стручним знањем у области равноправности полова?	☐	Које су потребе жена и мушкараца у датој области на терену и да ли постоје разлике у положају жена и мушкараца, дјевојчица и дјечака или различитих друштвених група истог пола? У чему се огледа та разлика и који је њен обим?	☐
Да ли је разматрано да ли већ постоје стратегије, јавне политике и анализе које указују на проблем из перспективе равноправности полова у датој области?	☐	У којој мјери ове разлике утичу на свакодневни живот, права, положај и улогу жена и мушкараца, односно дјевојчица и дјечака?	☐
Да ли располажете подацима разврстаним по полу?	☐	Који су узроци и посљедице таквог стања на равноправност полова и стабилан друштвени и економски развој? Да ли постоји дискриминација?	☐
Да ли ови подаци укључују и податке о старосној доби, територијаној заступљености и социо-економске показатеље?	☐	Да ли су дефинисани и приоритизирани проблеми у вези са равноправношћу полова, узимајући у обзир Закон о равноправности полова БиХ и стратешке приоритете за осигурање равноправности полова (БиХ, ентитети и Брчко дистрикт)?	☐
Да ли су подаци исказани квантитативно и квалитативно?	☐	Да ли су презентовани квантитативни и квалитативни показатељи у вези са тим проблемима?	☐
Да ли су у листу питања и потребних додатних информација укључена питања која се односе на родни аспект анализе?	☐	Да ли и у којој мјери јавне политике је процијењено да ли и у којој мјери јавне политике које се тренутно проводе могу имати утицаја на рјешавање идентификованих проблема у цјелини или дјеломично?	☐
Да ли су идентификовани субјекти који могу дати одговоре на та питања; Да ли су статистички показатељи разврстани по полу?	☐	Да ли су идентификовани проблеми у вези са равноправношћу полова интегрисани у тзв. "стабло проблема" у датој области?	☐
Да ли је сагледана потреба ангажовања вањских партнера за анализу специфичних питања, нпр., организација цивилног друштва, института и сл.?	☐		
Да ли је у процесу консултација осигурана укљученост гендер механизма, кључних жена и мушкараца (као корисника или заинтересованих субјеката), организација цивилног друштва које се баве питањима права жена или равноправношћу полова? ²³	☐		

²³ European Commission (2004) Toolkit on mainstreaming gender equality in EC development cooperation, Brussels, доступно на: https://ec.europa.eu/europeaid/toolkit-mainstreaming-gender-equality-ec-development-cooperation_en; приступљено 29. 09. 2015. године.

ПРИМЈЕР

Процјена утицаја Закона о развојном планирању и управљању развојем у ФБиХ

Федерални завод за програмирање развоја је у периоду октобар 2013. – април 2014. године, израдио свеобухватну процјену утицаја прописа у области развојног планирања и управљања развојем. Као резултат ове процјене, израђен је Нацрт закона о развојном планирању и управљању развојем који је упућен Парламенту ФБиХ на разматрање и усвајање. У документу процјене утицаја овог прописа наведено је: „**Посебна пажња посвећена је питању родне равноправности у складу са Законом о равноправности полова (ЗОРП) у БиХ, чија примјена је обавезна у свим сферама друштва, па тако и у сфери развојног планирања и управљања развојем.** Равноправност подразумијева укључивање женских и мушких интереса у развојне програме у свим политичким, економским и друштвеним сферама, у свим фазама програмског/пројектног циклуса (од анализе ситуације, процјене потреба, планирања, дефинирања активности и програма мјера, њихове имплементације и на крају мониторинга и евалуације), тако да је добробит за жене и мушкарце подједнака.”

Дефинисање проблема

- Прикупљене су информације и извршена је анализа 13 стратешких докумената и других информација.
- Идентификован је кључни проблем: **Неадекватан и неефикасан систем развојног планирања и управљања развојем у ФБиХ.**
- Идентификовано је 16 специфичних проблема подијељених у 4 групе, између осталих
  - Слаб регулаторни и институционални оквир, и координација између свих нивоа власти у развојним процесима; нејасне институционалне одговорности.
  - Неразвијени капацитети и механизми међувладине координације.
  - Некохерентни стратешки документи.
  - **Стратешки документи и развојни програми нису у довољној мјери усклађени са захтјевом осигурања равноправности полова.**
  - Неефикасно кориштење оскудних финансијских ресурса и недовољно кориштење кредитних и донаторских средстава, укључујући ЕУ средства.
- **Узроци:** недостатак јасно дефинисане визије и правног оквира којим би се утврдила сврха, процеси, функције и одговорности у циклусу развојног планирања и управљања развојем.
- **Посљедице:** дуплицирање и неефективна реализација развојних политика; успорен економски и друштвени раст и развој.

Како је интегрисана равноправност полова?

- Радна група за израду процјене утицаја радила је у саставу од девет чланова, од којих су четири биле жене.
- У раду Радне групе учествовала је представница ОЦД Права за све, која је пружала стручну подршку у процесу интегрисања равноправности полова у свим фазама процеса.
- При анализи стања размотрени су доступни квалитативни и квантитативни показатељи за жене и мушкарце, нпр.: „ ... 2012. године, стопа незапослености жена је износила 32,2% (2006. године стопа незапослености је износила 37,5%). Стопа активности жена (односно женске радне снаге/збир запослених и незапослених жена/радно способног становништва) 2012. године износила је 29,9% (стопа активности мушкараца 55,9%).“
- Процјеном стања утврђено је да развојни програми и процеси нису у довољној мјери родно сензитивни. Неопходно је унаприједити систем развојног планирања и управљања „... у циљу повећања ефикасности и ефикасности у стварању оптималних претпоставки за уједначенији, одрживи и убрзанији социоекономски развој заснован на принципима поштивања равноправности полова“.
- Тренутно стање идентифицирано је као проблем.

1.3.2. Дефинисање циљева

У другој фази процјене утицаја прописа дефинишу се циљеве који одражавају жељено стање у односу на дефинисане проблеме. Циљеви требају бити **јасни и конкретни, мјерљиви, реални, прихваћени и временски одређени**, јер то доприноси доношењу бољег прописа у коначници. У односу на идентификовани кључни проблем и специфичне проблеме (стабло проблема), дефинишу се опћи, посебни/специфични и оперативни циљеви.

Интегрисање равноправности полова у фази дефинисања циљева			
Процес		Суштина	
Да ли је у процесу дефинисања циљева размотрено могуће исказивање циљева у квалитативном и квантитативном смислу?	☐	Која је жељена ситуација у односу на идентификовани кључни проблем и специфичне проблеме у области која се третира прописом?	☐
Да ли су кориштени доступни статистички подаци разврстани по полу као полазни параметри за дефинисање квантитативно изражених циљева?	☐	Да ли је утврђено која се промјена у друштву очекује, с обзиром на специфичне потребе мушкараца и жена?	☐
Да ли је осигурана јасна веза између дефинисаних циљева и идентификованих проблема, узимајући у обзир равноправност полова?	☐	Уколико проблем/и одражавају неравноправност полова у приликама, положају или правима, да ли је дефинисани циљ/циљеви доприносе смањењу или елиминисању те неравноправности/дискриминације?	☐
Да ли је приликом формулисања циљева, кориштен родно осјетљив језик?	☐	Да ли дефинисани циљ/циљеви доприносе постизању стратешких циљева постизања равноправности полова у БиХ?	☐
Да ли је у оквиру консултација или кроз директно учешће у процесу дефинисања циљева омогућено изјашњавање Агенције за равноправност полова/ентитетских гендер центара и заинтересованих субјеката; да ли дефинисани циљеви и образложење циљева, на јасан и разумљив начин, одражавају напредак у области равноправности полова?	☐	Да ли је утврђено да ли су дефинисани циљеви усаглашени са политикама и приоритетима ЕУ?	☐

ПРИМЈЕР

Процјена утицаја Закона о развојном планирању и управљању развојем у ФБиХ

Дефинисање циљева	Како је интегрисана равноправност полова?
<ul style="list-style-type: none"> • Дефинисани кључни циљ: Унаприједити и одржавати ефикасним систем развојног планирања и управљања развојем који доприноси одрживом социо-економском расту и развоју у ФБиХ. • Утврђена су три специфична и 14 оперативних циљева: <ul style="list-style-type: none"> - Специфични циљ 1. Успоставити и одржавати дјелотворним капацитете у процесу развојног планирања, управљања развојем, праћења и извјештавања, и механизме сарадње и координације у ФБиХ. - Специфични циљ 2. Осигурати међусобну повезаност и усклађеност стратешких докумената у ФБиХ. - Специфични циљ 3. Унаприједите ефикасност у кориштењу буџетских средстава и других јавних ресурса у ФБиХ (буџетска, ванбуџетска, донаторска). • Из дијела образложења кључног циља: "... систем развојног планирања и управљања развојем... мора укључивати тзв. интегрисани приступ који подразумијева обавезу да се приликом реализације свих специфичних и њима припадајућих оперативних циљева проведу обавезне консултације и затражи мишљење Гендер центра Владе ФБиХ, те према потреби и Агенције за равноправност полова... • Интергирани приступ подразумијева и провођење консултација, укључујући релевантне невладине организације које се баве правима жена, али и правима маргинализованих група... могућност увођења мјера позитивне дискриминације у прописима или стратегијама, те да се "... уведу мјере које циљају на побољшање положаја ових група грађана". 	<p>Жељена ситуација у контексту равноправности полова:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Осигурати укљученост и стручно мишљење гендер механизма у изради и праћењу имплементације развојних стратегија (опће и секторске) на свим нивоима власти у ФБиХ. • Осигурати учешће жена и представника женских организација, као и организација које се баве питањима жена у процесима израде стратегија (опћих и секторских) на свим нивоима власти. • Осигурати интегрисање равноправности полова у разматрању суштинских питања која су обухваћена развојним стратегијама (опћим и секторским) и пратећим документима за имплементацију стратегија. • Интегрисати равноправност полова у механизме стручне и међувладине координације развојног планирања и управљања развојем (хоризонтална и вертикална координација). • Оснажити родно одговоран приступ планирању и утрошку финансијских средстава (родно одговорно буџетирање). • Допринијети provedби стратешких циљева које је дефинисала Агенција за равноправност полова и ентитетских гендер центара, као и циљева на нивоу ЕУ. <p>У коначници, побољшан положај жена у свим сферама живота кроз осигуран стабилан друштвено-економски развој.</p>

1.3.3. Идентификација, процјена учинка и избор најбољих опција јавне политике

У овој фази потребно је одговорити на питање: **Како ријешити проблем и постићи дефинисани/дефинисане циљ/циљеве?** Обрађивач прописа дефинише алтернативне опције за рјешавање проблема и процјењује директне и индиректне учинке тих опција у **фискалном (анализа трошкова и користи), економском, социјалном и еколошком смислу**. Мјере могу бити нормативне и ненормативне.

У пракси, опције су најчешће осмишљене на начин да је за сваки од оперативних/специфичних циљева утврђено неколико опција, најчешће три: 1) задржати постојеће стање, 2) инкрементална – унаприједити стање у одређеној мјери у складу са реалним могућностима и 3) радикална – радикално унаприједити стање. На основу резултата спроведене процјене утицаја размотрених опција, процјењујући их појединачно и у међусобној вези, на бази јединственог сета критерија за одабир преферентних опција јавне политике (ефективност, ефикасност, политичка, финансијска и административна изводљивост, расподјела трошкова, правичност и одрживост), врши се одабир преферентних опција које би требале бити садржане у одговарајућем инструменту provedбе јавне политике.

Интегрисање равноправности полова у фази идентификације, процјена утицаја и избора најбољих опција јавне политике			
Процес		Суштина	
Да ли је су дефинисане конкретне опције за рјешавање проблема и постизање циљева?	☐	Фискална процјена: Ако се прописом намећу одређена давања, односно трошкови грађанима, анализирано је како ће то утицати на равноправност полова, нпр., да ли ће и у којој мјери трошкови провођења прописа бити у већој мјери на терету женама у односу на мушкарце? - Да ли постоји сразмјерна расподјела и утицај финансијских средстава који се издвајају из јавног буџета на жене и мушкарце? - Уколико постоји несразмјер расподјеле/учинка финансијских средстава, да ли је утврђен је ли несразмјер усмјерен на смањење/уклањање постојеће неравноправности полова?	☐
Да ли је кориштен је родно сензитиван језик у формулацији опција?	☐	Економска процјена: Да ли је утврђено како се економски учинци одражавају на положај жена и мушкараца? Да ли јача или слаби њихова заступљеност и утицај на тржишту привредног капитала, пословног окружења и слично?	☐
Да ли је процијењено које је од информација/статистичких података који се односе на жене и мушкарце потребно користити у сврху процјене утицаја учинка алтернативних опција из родне перспективе. Да ли су ове информације доступне и је ли потребно прикупити додатне информације?	☐	Заштита околине: Да ли је утврђено како се утицај на околину (клима, употреба земљишта, заштита сигурности хране и слично) одражава на животе жена и мушкараца?	☐
Да ли је утврђено да ли гендер механизми, институције или организације, укључујући и организације цивилног друштва, посједују потребне додатне информације? Да ли је процијењена потреба стручног ангажмана гендер механизма или организација цивилног друштва у процјени учинка опција?	☐	Процјена утицаја на друштво – социјални положај: - Да ли је утицај предложених опција позитиван или негативан на поједине друштвене групе, посебно жене и маргинализоване/рањиве групе у друштву? - Да ли се конкретном опцијом јачају улога и положај жена? - Да ли је утврђено како се конкретна опција одражава на развој друштва у цјелини?	☐
Да ли је сагледана процјена учинка алтернативних опција (друштвени, економски, фискални и еколошки) у међусобном односу, узимајући у обзир аспект равноправности полова?	☐	Како ће се свака од предложених алтернативних опција јавне политике одразити на равноправност полова у друштву?	☐
Да ли је идентификована опција која у реалним околностима може најбоље допринијети рјешавању проблема, узимајући у обзир обавезу усклађености са Законом о равноправности полова?	☐	Да ли је утврђено која опција, у међусобном односу са процјеном учинка у економском, фискалном и еколошком смислу може најефикасније допринијети остварењу стратешких циљева за унапређење равноправности полова у тренутним друштвеним и економским околностима?	☐
У процесу консултација, Да ли су укључени гендер механизми и омогућено је равноправно учешће жена и мушкараца, представница и представника организација цивилног друштва које дјелују у области заштите и подршке женама и равноправности полова?	☐	Да ли је утврђено да ли предложена опција даје основ за израду нормативног рјешења усаглашеног са Законом о равноправности полова БиХ?	☐

ПРИМЈЕР

Процјена утицаја Закона о развојном планирању и његовој управљању развојем у ФБиХ

Дефинисање, процјена и идентификација најбољих опција јавне политике

Дат је примјер једног од оперативних циљева:

За оперативни циљ 1.1. (Успоставити одговарајуће капацитете носилаца/субјеката развојног планирања у ФБиХ у погледу планирања, праћења и извјештавања (федерална и кантонална министарства, те јединице локалне самоуправе), утврђене су опције за провођење:

Опција а) Задржати постојеће стање.

Опција б) Успоставити секторе у федералним министарствима за функцију координације развојног планирања, праћења и извјештавања.

Опција ц) Успоставити уреде секретара/секретарке федералних министарстава за обављање функције координације развојног планирања, праћења и извјештавања.

Опција д) Успоставити радно мјесто стручног савјетника/-це за координацију развојног планирања, праћења и извјештавања при секретару/секретарки федералног министарства.

Како је интегрисана равноправност сполова?

Процјена утицаја на друштво:

Кроз разматрање учинка на друштво у ширем смислу сваке предложене опције посебно су се анализирали/разматрали и представили ефекти које ће произвести свака опција на положај жена и маргинализованих група у друштву, те је сходно томе приложено мишљење.

За опцију б – Успоставити секторе у федералним министарствима за функцију развојног планирања, координације, праћења и извјештавања – равноправност полова је интегрисана кроз:

Социјални учинци: „Успостављање јединственог институционалног модела и капацитета развојног планирања, између осталог, доводи до лакшег приступа новчаним средствима међународних финансијских институција, што доводи до повећања инвестицијских активности, те има изравне позитивне ефекте на економски раст и запошљавање, што доводи до повећања обима јавних и социјалних услуга. Уколико сектори буду процјењивали потребе, осигурали активно учешће, идентификацију, дефинирање, координирање, те процјену ефеката предложених мјера развојног планирања са становишта родне равноправности и заштите маргинализованих група, ова опција може имати позитивне социјалне учинке на умањивање дискриминације и неједнаког положаја жена у друштву, а самим тим и стабилно социјално окружење и повећање броја радно активног становништва.“

1.3.4. Механизми за праћење, извјештавање и евалуацију

Праћење (мониторинг) је процес систематичног прикупљања података о развоју, provedби и остваривању циљева јавне политике и/или прописа који се одвија током provedбе у одређеним временским интервалима. Праћење се врши на основу претходно дефинисаних индикатора које је могуће упоређивати са полазним стањем. **Евалуација** представља независно оцјењивање – анализу економичности, дјелотворности, утицаја, одрживости и релевантности одређене јавне политике или прописа у односу на утврђене циљеве. У коначници, праћење и евалуација нам дају податке да ли се прописом у датој области у пракси постиже жељени циљ, да ли постоји потреба увођења нових или другачијих мјера јавне политике, односно измјене прописа или доношење нових прописа. Они нам говоре гдје се налазимо и гдје желимо стићи за одређени временски период.²⁴

Индикатори у процесу праћења требају бити **релевантни и валидни, специфични, поуздани, упоредиви и јасни (енгл. SMART)**.²⁵

Критерији и кључна питања која се користе у процесу евалуације укључују:

- **Релевантност** – да ли су спроведене активности конзистентне са утврђеним циљевима;
- **Кохерентност** – је ли пропис хармонизован у оквиру законодавног система у цјелини у условима подијељене надлежности, и је ли политика/пропис у супротности са другим политикама и прописима, било у земљи, или ван БиХ;
- **Ефективност/дјелотворност** – у којој мјери су остварени зацртани специфични/оперативни циљеви;
- **Ефикасност/економичност/дјелотворност** – да ли укупне користи од прописа оправдавају дате трошкове; је ли пропис проведен ефективно и правовремено;
- **Дугорочни утицај** – ниво жељених и нежељених позитивних и негативних промјена узрокованих provedбом правних прописа;
- **Одрживост** – да ли су се у дугорочном смислу капацитети институција одговорних за provedбу показали адекватним или су евентуално потребна додатна унапређења.

²⁴ Glossary of Key Terms in Evaluation and Results Based Management, OECD/ DAC, 2002, доступно на: <http://www.oecd.org/dac/2754804.pdf>; приступљено 29.09.2015. године

²⁵ Приручник за развој јавних политика за државне службенике у БиХ, УНДП БиХ, 2010., доступно на: http://www.ba.undp.org/content/dam/bosnia_and_herzegovina/docs/Research&Publications/Democratic%20Governance/Handbook%20for%20Strategic%20Planning%20and%20a%20Handbook%20for%20Policy%20Development/Prirucnik%20za%20razvoj%20javnih%20politika%20latinska%20verzija.pdf; приступљено 29. 09. 2015.

У контексту равноправности полова евалуација помаже да се одговори на питања:

- Која промјена је остварена и какве ефекте та промјена има на положај жена и мушкараца у конкретном случају?
- Која рјешења за постизање равноправности полова су се показала успјешнима и зашто?
- Која рјешења за постизање равноправности полова се нису показала успјешнима и зашто?
- Шта је могло бити урађено другачије?

Родно сензитивни (gender-sensitive) индикатори су важни како би се (користећи СМАРТ критерије) могли пратити промјене и напредак у друштву (или за одређену област) у циљу постизања равноправности полова.

Напрмјер, уколико говоримо о планирању политике давања потицаја за отварање нових бизниса у циљу подстицања развоја малог и средњег подузетништва, те смањења незапослености, битни родно сензитивни индикатори које треба имати на уму су: колико нових бизниса су отвориле жене односно мушкарци, те како је то утицало на смањење незапослености жена.

Интегрисањем аспекта равноправности полова у механизме и индикаторе праћења и евалуације, осигурава се праћење и евалуација резултата provedбе прописа на положај жена и мушкараца, као и процјена учинка прописа на равноправност полова.

Интегрисање равноправности полова у фази дефинисања механизма праћења и евалуације			
Процес		Суштина	
Да ли је утврђена специфична методологија/најбољи модел који ће омогућити праћење утицаја предложеног правног прописа на односе равноправности полова у друштву?	☐	Да ли су у листу података који ће се прикупљати, укључени подаци о заступљености и утицају прописа на жене и мушкарце, дјечаке и дјевојчице (тамо гдје је то релевантно)?	☐
Да ли је осигурано учешће организација цивилног друштва које се баве питањем равноправности полова или женским правима у процесу праћења, извјештавања и евалуације прописа?	☐	Да ли је осигурано мјерење промјена у положају жена и мушкараца, дјечака и дјевојчица (позитивне или негативне)?	☐
При формулисању индикатора Да ли је се пазило на употребу родно сензитивног језика?	☐	Да ли је осигурано мјерење о томе на који начин ове промјене утичу на постизање идентификованих циљева јавне политике/прописа?	☐

ПРИМЈЕР ИНДИКАТОРА

Процјена утицаја Закона о развојном планирању и управљању развојем у ФБиХ

Дефинисање, процјена и идентификација најбољих опција јавне политике	Како је интегрисана равноправност полова?
„Осигурати транспарентност и укљученост свих заинтересираних страна у сваки од корака процеса развојног планирања и управљања развојем у ФБиХ (приватни сектор, цивилно друштво и локална заједница).“	<ul style="list-style-type: none"> • Идентификација и анализа актера из приватног и цивилног сектора у ФБиХ и обавеза објављивања и ажурирања листе на веб страници ФЗЗПР и централних координирајућих јединица. • Полазна вриједност: 0 • Циљана вриједност за 2015. годину: 1 • Циљана вриједност за 2016. годину: 1 <p>Напомена: Овај процес ће се провести уз уважавање принципа равноправности полова који је дефинисан као један од кључних принципа развојног планирања и</p>

1.3.5. Извјештавање о проведеном поступку процјене утицаја прописа

По окончању процеса израђује се извјештај о процјени утицаја прописа. За скраћену процјену утицаја прописа извјештај се даје у форми обрасца и садржи све кључне информације о проведеном процесу и суштинским питањима. Могуће је приложити и посебан документ који ће садржавати и извјештај о процјени утицаја прописа.

Извјештај, између осталог, треба садржавати податке о актерима који су били укључени у поједине фазе процеса, као нпр., организације цивилног друштва, експерти за поједине специфичне области које су релевантне за обрађивану област, и други. Када је у питању свеобухватна или пуна процјена утицаја прописа владе на ентитетским нивоима власти посебно разматрају извјештаје о процјени утицаја и врше одабир најбољих опција јавне политике.

Како интегрисати равноправност полова у извјештај о процјени утицаја прописа?

- Интегрисати информације релевантне за равноправност полова о свим битним питањима процјене утицаја (проблем, циљеве, идентификацију алтернативних опција јавне политика, идентификације најбољих опција, мониторинг и евалуација, консултације и друго).
- Колико је особа учествовало у процесу процјене утицаја прописа, разврстано по полу?
- Колико је организација и/или експерата за женска људска права консултирано или учествовало у процесу?

Ове информације су кључни показатељи да је обрађивач прописа у потпуности поступао у складу са Законом о равноправности полова БиХ и да су понуђена рјешења, између осталог, резултат одговорног односа и конструктивног учешћа заинтересованих субјеката и механизма који дјелују у области равноправности полова.

1.4. Посебно о учешћу јавности у процесу консултација и јавне расправе

Консултације су важан аспект поступка процјене прописа и, у складу са потребама, проводе се за вријеме поступка процјене утицаја прописа, у току израде преднацрта прописа, као и у каснијим фазама. Консултације подразумијевају прикупљање информација, мишљења и приједлога од различитих актера у релевантним фазама израде прописа. На исти начин се, у парламентарној процедури приступа, у складу са закључком парламента, организовању јавне расправе која има за циљ да чланови и чланице парламента добију додатне информације и разјасне питања од значаја за доношење одлуке о пропису у парламенту.

Заинтересована јавност подразумијева грађане / грађанке, организације цивилног друштва (синдикати, удружења послодаваца, неформалне грађанске групе, удружења, фондације, приватне установе, вјерске заједнице), представнике / представнице академске заједнице, коморе, јавне установе и друге правне особе са јавним овлашћењима или особе на које могу утицати прописи који се доносе, односно особе које ће бити укључене у њихово провођење.

Ово подразумијева, између осталог, укључивање свих релевантних актера који дјелују у области равноправности полова. Важно је да ови кључни актери за интегрисање стандарда равноправности полова учествују у овом поступку све до коначне израде финалног документа. Наравно, уколико се о овоме није водило рачуна уколико пропис у коначници не испуњава стандарде и циљеве у области равноправности полова, онда ће се накнадно покренути иницијатива за измјену већ усвојеног правног акта, у циљу усклађивања са Законом о равноправности полова БиХ.

Кључни аспекти интегрисања равноправности полова у процес консултација и јавни расправу

• Да ли и у којој мјери се током процеса водило рачуна о условљеним разликама у полу и друштвеним улогама мушкараца и жена, те њиховим специфичним потребама, положају и улози?	☐
• У процес консултација и јавне расправе требају бити укључене организације цивилног друштва које се баве заштитом људских права, а посебно заштитом женских људских права и равноправношћу полова.	☐
• Да ли су у консултације и јавну расправу укључени механизми који дјелују у области равноправности полова, те је ли за примљено њихово стручно мишљење и да ли су у пропис интегрисане њихове препоруке?	☐

1.5. Практични алати и смјернице за интегрисање равноправности полова у скраћену процјену утицаја прописа

Скраћена процјена утицаја врши се у припреми свих закона/измјена закона и других прописа који нису системски. У суштини садржи исте кључне информације као и свеобухватне процјене утицаја, али уз мање детаља

Интегрисање равноправности полова у скраћену процјену утицаја прописа			
Процес		Суштина	
Да ли је су у процесу консултација укључени механизми равноправности полова, стручњаци и организације цивилног друштва који дјелују у области равноправности полова?	☐	Да ли идентификовани постојећи проблем рефлектује проблем у области равноправности полова?	☐
Да ли је утврђено у којој су мјери коментари и приједлози, утицали на предложена рјешења?	☐	Да ли пропис промовише равноправност полова?	☐
Колико је особа учествовало у процесу консултација, разврстано по полу?	☐	Да ли пропис третира постојећу неравноправност група или појединаца, директно по основи пола?	☐
		Да ли пропис утиче на специфичне групе појединаца (жене, мушкарце, дјевојчице, дјечаке)?	☐
		Је ли предложено рјешење у складу са Законом о равноправности полова БиХ?	☐

1.6. Интегрисање равноправности полова у процесу израде текста прописа

Израда текста прописа (закона и других прописа), измјена и допуна прописа у суштини представља трансформисање одабраних мјера јавне политике идентификованих путем свеобухватне или скраћене процјене утицаја прописа у правне норме које ће бити садржане у пропису. Правна норма је инструмент provedбе јавне политике у сврху рјешавања проблема, односно постизања циљева јавне политике.

Иако постоји могућност директног иницирања доношења прописа у парламентима од стране чланова/чланица парламената, извршна власт у правилу врши израду преднацрта прописа и упућује је Влади релевантног нивоа власти на разматрање. Стога је улога свих субјеката у законодавном процесу у осигурању интегрисања равноправности полова веома важна.

Надлежна министарства утврђују нацрт/преднацрт правних прописа и упућују их влади на разматрање, након што прибаве потребна мишљења других релевантних министарстава/ тијела (као што су Уреди за законодавство и министарства финансија). Процедура за измјену и допуну постојећег прописа углавном је слична. Законе и значајан број прописа које утврђује Вијеће министара БиХ, упућују се у форми приједлога у Парламентарну скупштину БиХ. Владе ентитета и кантона утврђују и достављају прописе парламенту/ скупштини у форми нацрта, док у Брчко дистрикту Влада разматра и одобрава нацрте прописа које упућује Скупштини Брчко дистрикта.

Интегрисање равноправности полова у текст прописа на основу процјене утицаја прописа

Процес		Суштина	
Да ли су у процесу израде норми укључени стручњаци/ стручњакиње или гендер механизми у области равноправности полова (гдје је то могуће)?	☐	Да ли је осигурана примјена родно осјетљивог језика у тексту прописа? (Дати дефиницију језичког тумачења израза у пропису у сврху поштивања равноправног третмана особа мушког и женског пола.)	☐
Да ли су извршене консултације о преднацрту прописа уз обавезно захтијевање достављања мишљења од стране релевантног механизма за заштиту равноправности полова (Агенције за равноправност полова, гендер центри ФБиХ и РС)?	☐	Да ли правна норма на јасан и недвосмислен начин регулише рјешавање проблема у области равноправности полова у сврху постизања задатих циљева?	☐
Да ли су у процесу консултација укључене жене и мушкарци, представници/представнице организација цивилног друштва које дјелују у области равноправности полова?	☐	<ul style="list-style-type: none"> Да ли је норма формулисана уз уважавање обавезе поштивања равноправности полова узимајући у обзир дефиницију равноправности полова према Закону о равноправности полова у БиХ? Да ли су у Образложењу прописа понуђене информације о кључним аспектима равноправности полова, те информације о проведеном консултативном поступку, за примљеним коментарима и резултатима консултативног процеса, укључујући и актере и коментаре у области равноправности полова? Да ли одредбе у нацрту/ преднацрту прописа одражавају циљеве и опције које су у поступку процјене утицаја прописа идентификоване као најбоље и најучинковитије за рјешавање проблема у датој области, укључујући и проблеме који произлазе из неравноправности полова? 	☐ ☐ ☐

ПРИМЈЕР 1

Интегрисање равноправности полова у текст Закона о развојном планирању и управљању развојем у ФБиХ

Процес	Суштина – текст Закона
<p>У процесу консултација учешће су узеле невладине организације и институције које дјелују у области равноправности полова.</p> <p>Затражени су и за примљени мишљење и коментари Гендер Центра ФБиХ. На основу тих коментара извршене су одређене корекције како би се родни аспект прописа у потпуности ускладио са налазима и приједлогом документа процјене утицаја у којем се детаљно разрађују питања равноправности полова.</p>	<ul style="list-style-type: none"> Члан 3. (Дефиниције) став 1. тачка 15: Равноправност полова подразумијева укључивање мушких и женских интереса у све фазе процеса планирања и управљања развојем у Федерацији тако да су добробити за мушкарце и жене подједнаке. Члан 3. (Дефиниције) став 2: Граматичка терминологија кориштења мушког рода у овом Закону и прописима донесеним на основу овог Закона, подразумијева укључивање оба рода. Члан 4. „Начела развојног планирања и управљања развојем у Федерацији су: ... (4) равноправност полова у свим фазама планирања и управљања развојем; Чланом 11., успоставља се Савјет за развојно планирање и управљање развојем Федерације, поред осталог налаже да Влада ФБиХ посебним актом утврђује састав и број чланова, начин рада Савјета ФБиХ и секторских Савјета, водећи рачуна о равноправној заступљености полова. Члан 13. (Савјета кантона): Владе кантона посебним актом утврђују састав и број чланова, начин рада Савјета кантона и извршавања административно-техничких послова, водећи рачуна о равноправној заступљености полова. <p>Примјеном принципа равноправности полова суштински се интегрише равноправност полова као интегрални дио процеса, докумената планирања, имплементације и управљања у свим областима развоја у ФБиХ.</p>

1.7. Разматрање преднацрта/нацрта прописа у владама – перспектива равноправности полова

Информације које произлазе из процеса процјене утицаја прописа (информације о стању и идентификованим проблемима, циљевима, размотреним и процјењеним опцијама за рјешавање, трошковима и друге), укључујући и информације о равноправности полова, дио су обавезних информација који се подносе у образложењу уз пропис, те на нивоима ентитета, уз приложени образац. Код свеобухватне процјене утицаја прописа прилаже се посебан документ који садржи информацији о овој процјени. Узимајући у обзир препоруке за примјену релевантних правила за израду правних прописа на свим нивоима власти, отворена је могућност примјене такве праксе и на кантоналним и локалним нивоима власти.

На ниову ФБиХ, Секретаријат Владе Федерације БиХ врши контролну функцију и провјерава да ли су пружене све информације, иако нема контролну улогу у смислу провјере суштине. На нивоу Републике Српске, обрађивач закона је дужан доставити пропис уз попуњен образац или документ о процјени утицаја прописа на мишљење Министарству за економске односе и регионалну сарадњу, које даје стручно мишљење.

Стога се са правом може закључити да је родни аспект на овај начин интегрисан у процес разматрања прописа у СМ БиХ/владама.

ДИО II

2.1. Парламентарна процедура²⁶ и улога парламената у интегрисању равноправности полова у правне прописе

Парламенти имају кључну контролну улогу у осигурању да је пропис који се доноси у складу са захтјевима равноправности полова. С једне стране парламенти су контролни филтер квалитета процеса и нормативних рјешења који су предложени од стране извршне власти. С друге стране, чланови и чланице парламената²⁷ имају значајну проактивну улогу да уоче и покрену иницијативе²⁸ за кориговање прописа а у циљу осигуравања равноправности полова.

Комисијска фаза подразумијева рад на нацрту/приједлогу²⁹ закона у релевантним парламентарним комисијама/радним тијелима. За разматрање усклађености прописа за стандардима равноправности полова успостављене су најчешће, на различитим нивоима власти, комисије за равноправност полова и комисије за људска права, које дјелују у оквиру домова или као заједничко тијело. Специфичност постоји у Дому народа ПСБиХ, гдје уставноправна комисија има надлежност да разматра ова питања. Додатно, успостављен је Клуб парламентарки у Представничком дому Парламента ФБиХ, који има надлежност да разматра прописе и покреће иницијативе у циљу унапређења положаја жена у ФБиХ. Наравно, нема сметњи да иницијативу за уклађивање прописа са стандардима и Законом о равноправности полова БиХ покрену и друга радна тијела у скупштинама/парламенту.

Пленарна фаза подразумијева расправу пред парламентом/ скупштином о нацрту /приједлогу закона. Процес доношења закона у редовном поступку има двије фазе. Постоји разлика у поступку доношења закона у редовном поступку на различитим нивоима власти. Најчешће, у првој фази (тзв. прво читање) разматрају се основни принципи, односно општа питања закона. У другој фази (тзв. друго читање када) закон се детаљно разматра. До краја друге фазе закон се може мијењати амандманима. И у првој и у другој фази надлежне комисије организују сједнице на којима разматрају нацрт/приједлог закона и усвајају закључке који се упућују на расправу цијелом парламенту у пленарној фази.

Уколико парламент оцијени да је потребно посебно размотрити одређена питања може донијети одлуку о провођењу **јавне расправе** о предложеном нацрту/ приједлогу закона односно прописа. У том се тренутку процес у парламенту зауставља до окончања јавне расправе. Јавна расправа подразумијева да у вези са нацртом/ приједлогом закона мишљење могу дати грађани и грађанке, организације цивилног друштва, и други заинтересовани. У пракси, најчешће је проводи надлежно министарство, а у Парламентарној скупштини БиХ комисије, те се одвија на терену, односно у различитим мјестима у БиХ поштујући географску заступљеност. По окончању, надлежна комисија у ПС БиХ или предлагач закона ће прегледати прикупљена мишљења и сугестије на јавним расправама, те анализом направити Приједлог закона и упутити га на друго читање пред Парламентом.

Да би се закон усвојио, потребно је да буде изгласан у истовјетном тексту у оба дома парламента/скупштине. У случају неслагања, проводи се поступак усаглашавања. Усвојени закон објављује се у Службеном гласнику.

Агенција за равноправност полова БиХ је израдила листу основних индикатора за полазну оцјену усклађености закона са ЗОРС и са међународним стандардима у области равноправности полова. Наведени индикатори су дио Обрасца за оцјену усклађености закона

²⁶ За више информација о законодавној процедури у скупштини/парламенту види Пословник у о раду за конкретно законодавно тијело који је доступан на веб страници скупштине/парламента.

²⁷ Овај израз укључује изабране и делегиране представнике у законодавним тијелима власти на свим нивоима који имају различите називе у овисности од структуре власти: посланици/посланице; заступници/заступнице; делегати/делегаткиње.

²⁸ У складу са чл. 104. Пословника Представничког дома, и чл. 94. Пословника Дома народа Парламентарне скупштине БиХ, као и чл. 191. Пословника Народне скупштине Републике Српске, иницијативу за измене и/или допуне закона према овлашћеним предлагачима могу поднијети и грађани. И у овом аспекту је битно водити рачуна о интегрисању принципа равноправности полова.

²⁹ Овисно о парламенту и процедуралним корацима у пословницима је дефинисана различита терминологија за законске приједлоге, који се називају „нацрт“ или „приједлог“.

са ЗОРС и међународним стандардима у области равноправности полова³⁰ који служи за полазну оцјену усклађености. Ови индикатори су укључени у листу алата за примјену у парламентарним тијелима и израду Извјештаја о разматрању прописа у парламентарној процедури, укључујући и јавну расправу.

КОМИСИЈСКА ФАЗА Расправа пред релевантним парламентарним радним тијелима		Практични алати за контролу и интегрисање равноправности полова?	
Да ли је размотрена могућност организовања тематске сједнице или јавног саслушања пред надлежном комисијом на којој би се расправљало како предметна област која се регулише прописом има утицај на положај жена и мушкараца?	☐	<p>Да ли постоји процјена утицаја прописа и која питања покреће у области равноправности полова?</p> <p>Да ли пропис садржи посебне мјере у складу са Законом о равноправности полова у БиХ у случају да постоји неравноправност?</p> <p>Који се резултати примјене закона очекују, с обзиром на специфичне потребе мушкараца и жена?</p> <p>Да ли закон уређује област посебне заштите жена због биолошког одређења?</p> <p>Јесу ли прописом предвиђене казнене одредбе (предвиђају ли дискриминацију, сексуално узнемиравање, и насиље по основи пола као прекршај)?</p>	☐ ☐ ☐ ☐ ☐
Да ли је у Извјештају и мишљењу је кориштен родно осјетљив језик?	☐	<p>Да ли пропис уређује рад управљачких тијела или тијела одлучивања и осигурава ли закон равноправну заступљеност жена и мушкараца при избору или именовању у наведена тијела?</p> <p>Да ли се прописом успоставља посебна институција и је ли осигурана равноправна заступљеност жена и мушкараца на радним мјестима у оквиру те институције?</p> <p>Да ли се у пропису употребљава родно сензитиван језик?</p>	☐ ☐ ☐
Да ли је у Извјештају и мишљењу укључен суштински аспект разматрања прописа из перспективе равноправности полова?	☐	<p>Ако је прописом предвиђена обавеза прикупљања података, да ли постоји обавеза разврставања података по основи пола?</p> <p>Јесу ли прописом предвиђене казнене одредбе (дискриминација, сексуално узнемиравање, узнемиравање и насиље по основи пола као прекршај)?</p> <p>Је ли прописом предвиђена опћа гаранција равноправног третмана и једнаких могућности, без обзира на пол и/или брачни статус?</p> <p>Је ли предвиђено мјерење учинка предузетих интервенција и да ли се користе родно осјетљиве мјере учинка?</p>	☐ ☐ ☐ ☐
Да ли су у Извјештају су пружене информације о броју особа/организација који су узели учешће на расправи, разврстано по полу?	☐	<p>Да ли циљеви прописа доприносе постизању стратешких циљева у области равноправности полова?</p> <p>Да ли предложено законско рјешење у примјени може допринијети неравноправности полова?</p> <p>Да ли је проведена консултација са представницима/представницама институционалних механизма за гендер питања, као и са женским невладиним организацијама?</p>	☐ ☐ ☐

³⁰ Образац за оцјену усклађености закона са ЗОРС и међународним стандардима у области равноправности полова, <http://arsbih.gov.ba/?p=471>; приступљено 29.09.2015. године

ПЛЕНАРНА ФАЗА		Како осигурати равноправност полова?	
Пленарна расправа и одлука о усвајању закона; закони морају бити у истовјетном тексту усвојени у оба дома Парламента/Скупштине.	Да ли су проведене консултације са представницима/-ицама институционалних механизма за гендер питања, као и са организацијама цивилног друштва које дјелују у области равноправности полова?	☐	
	Je ли предложено законско рјешење у складу са одредбама ЗОРС-а и стандардима равноправности полова?	☐	
	Je ли потребно организовати јавну расправу која ће укључити и питања о утицају прописа на равноправност полова?	☐	
	Да ли су размотрени закључци комисија, гендер центара или агенције, коментари из јавних расправа, достављени коментари организација итд., који су позивали на унапређење равноправности полова?	☐	
	Je ли потребно уложити амандмане у циљу заштите/промовисања равноправности полова?	☐	
	Да ли предложени амандмани на адекватан начин доприносе смањењу или елиминисању неравноправности полова?	☐	

ПРИМЈЕР ПРОАКТИВНЕ УЛОГЕ ЧЛАНОВА ПАРЛАМЕНТА И ПАРЛАМЕНТАРНИХ ТИЈЕЛА Употреба родно осјетљивог језика у Парламентарној скупштини БиХ³¹

Процес	Суштина
<p>Иницијатива: На 23. сједници Представничког дома Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине, одржаној 16.2.2012., посланица Исмета Дервоз упутила је колегијима оба дома ПС БиХ иницијативу: ... да иницирају доношење одлуке која ће осигурати заустављање дискриминације и остваривање равноправности у језику у односу на особе женског спола који се користи у комуникацији...</p> <p>Разматрање: Заједнички колегиј оба дома Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине одредио је Комисију за остваривање равноправности полова надлежном за разматрање Иницијативе. Комисија је подржала Иницијативу уз оцјену да је правно утемељена на Закону о равноправности сполова БиХ.</p> <p>Прихватање иницијативе: Иницијатива је усвојена на 26. сједници Представничког дома Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине, од 19.4.2012.</p> <p>Радна група је сачинила приједлог измјена и допуна прописа уз образложење, те израду инструкција за употребу родно осјетљивог језика. Учешће су узели стручњаци у подручју језика и лингвистике.</p> <p>Комисија је на сједници одржаној 18.12.2013. утврдила приједлоге измјена и допуна више прописа и упутила их у парламентарну процедуру.</p> <p>Измјене су усвојене од стране оба Дома Парламентарне скупштине БиХ и објављене у Службеном гласнику БиХ.</p>	<p><i>Као резултат иницијативе и дјеловања Комисије за остваривање равноправности полова Представничког дома БиХ, извршене су измјене и допуне сљедећих прописа:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Јединствена правила за израду правних прописа у институцијама БиХ • Пословник о раду Парламентарне скупштине БиХ • Пословник о раду Дома народа Парламентарне скупштине БиХ • Сачињен је Приручник о кориштењу родно осјетљивог језика у Парламентарној скупштини БиХ <p><i>Измјене и допуне укључују увођење обавезе кориштења родно неутралних облика (особа или лице) тамо гдје је то могуће, употребу ријечи у мушком и женском роду, те обавезу кориштења израза уз поштивање равноправности полова. Посебно је важно осигурати да се изрази у пропису разумију приликом дефинисања у правним прописима (са косом цртом између).³²</i></p>

31 Преузето и обрађено из публикације „Употреба родно осјетљивог језика у Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине“ (2014.), доступно на: https://www.parlament.ba/sadržaj/komisije/predstavnicki_dom/ravnopravnost/ostale_aktivnosti/Default.aspx?id=51100&langTag=bs-BA&pril=b; приступљено 29. 09. 2015.

32 За детаљније информације и упутства о кориштењу родно осјетљивог језика и избјегавању родних стереотипа погледати, између осталог, сљедеће приручнике: Парламентарна скупштина Босне и Херцеговине: Употреба родно осјетљивог језика у Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине (2014.) и Начини за превладавање дискриминације у језику у образовању, медијима и правним документима, ауторица Јасмине Чаушевић и Сандре Злотрг, Сарајево (2011.).

2.2. Када се приступа измјени закона због дискриминације по основи пола?

Поступак доношења нових или измјене постојећих закона ради усклађивања са одредбама ЗОРС, је поступак који се покреће када се закључи да:

- закон доводи особе одређеног пола у неповољнији положај, односно да садржи дискриминаторне одредбе или.³³

Уколико се утврди да је испуњен овај разлог то значи да постоји тзв. **директна дискриминација или непосредна дискриминација** и приступит ће се поступку измјене закона, односно хармонизирању закона са ЗОРС. Циљ измјене, у том случају, јесте отклањање узрока дискриминације и успостављање стандарда једнаких могућности без обзира на пол или било коју другу разлику. Усаглашавањем закона успоставља се принцип равноправности полова.

У неким случајевима може доћи до дискриминације по основи пола у примјени закона, тзв. **индиректне дискриминације (посредне дискриминације)**. Ово је случај када нека, наизглед неутрална одредба, посједује или може проузроковати дискриминирајући ефект. Нпр., услови за пољопривредни потицај имају наизглед исте услове као што је достављање доказа о власништву земље. Међутим, у пракси велики број жена пољопривредница не може доказати власништво јер је земља традиционално регистрована на супруга. Иако оба супружника имају исти статус и могу тражити исправку уписа у земљишне књиге, овај процес узрокује додатне трошкове и утрошак времена за жене. Стога је потребно прилагодити норме и критерије на начин који ће заиста осигурати потицај женама, али уз избјегавање додатних трошкова гдје је то могуће.

2.3. Повезаност са родно одговорним буџетирањем

Према дефиницији Савјета Европе, **родно одговорно буџетирање** представља укључивање принципа родне равноправности у буџетске процесе. Оно подразумијева процјену буџета, укључивање перспективе равноправности полова у израду и процјену буџета у свим фазама буџетског процеса и реструктурирање прихода и расхода с циљем унапређења равноправности полова.³⁴ Родно одговорно буџетирање је истовремено приступ, процес, метод, алат и резултат.

Кључна питања која се постављају у родно одговорној анализи буџета гласе:

- **Да ли средства долазе до оних којима су намијењена?**
- **Да ли владина економска политика и њени инструменти смањују или повећавају неравноправност полова?**

Прописи, стратегије и други акти у којима равноправност полова чини интегрални дио документа и процеса, представљају квалитетан основ за укључивање компоненте равноправности полова у израду буџетских планова и пројекција. *Пропис није ништа друго него инструмент за provedбу мјера јавне политике усврху постизања циљева јавне политике у некој области. Такођер, буџет није ништа друго него инструмент планирања и осигурања финансијских средстава за provedбу тих мјера (прописи/стратегије, и друго) у сврху постизања идентификованих циљева. Другим ријечима, интегрисањем равноправности полова у израду прописа, стратегија и других аката, оснажује се основ за увођење родне перспективе у процесима планирања расподјеле јавних финансијских средстава и праћењу утрошка тих средстава на равноправност полова. Дио тог процеса је родно одговорно буџетирање.*³⁵

³³ "Како препознати неусклађен закон?", Агенција за равноправност полова, 2014., <http://arsbih.gov.ba/?p=471>; приступљено 29.09.2015. године

³⁴ "Родно одговорно буџетирање", Извјештај Стручне групе за родно буџетирање, Вијеће Европе (2005.), преузето са: [https://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/equality/03_themes/gender-mainstreaming/EG-S-GB\(2004\)RAPFIN_en.pdf](https://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/equality/03_themes/gender-mainstreaming/EG-S-GB(2004)RAPFIN_en.pdf); приступљено 29. 09. 2015.

³⁵ Хреља-Хасечић, Џенита, „Приручник о родно одговорном буџетирању“, издавач Уред Фондације за истраживање за Државни Универзитет Нев Њорк у Босни и Херцеговини (2015). Више информација о родно одговорном буџетирању и практичних смјерница дати су у наведеном Приручнику.

Анализа ситуације на полове, припрема и анализа родне статистике, представљање родних циљева, и одређивање родних индикатора за мјерење учинка представљају повезницу и саставни дио процеса израде прописа и родно одговорног буџетирања.³⁶

Примјер родне анализе буџета:³⁷

Главне активности финансираних мјера Програма активних мјера запошљавања, које проводи Федерални завод за запошљавање:

Ф333 2014. Програми активне политике запошљавања	Укупно КМ	Број корисника	Број М	%М	Број Ж	%Ж
Јачање конкурентности на тржишту рада – прво радно искуство 2013.	6.008.980,10	1.648	822	49,88	826	50,12
Јачање конкурентности на тржишту рада – прво радно искуство 2014.	5.172.364,23	1.324	614	46,38	710	53,62
Суфинансирање запошљавања – Прилика за све	7.705.644,25	3.770	2.224	58,99	1.546	41,01
Суфинансирање сезонског запошљавања	230.310,00	251	201	80,08	50	19,92
Суфинансирање запошљавања тешко запосливих особа – Ваучер за посао	930.432,42	319	172	53,92	147	46,08
Програм јавних радова – Заједно у обнови	1.913.904,73	1.177	853	72,47	324	27,53
ССНЕСП 2010.–2014	720.000,00	7.146	3.968	55,53	3.178	44,47
Програм запошљавања и самозапошљавања Рома	700.300,00	94	58	61,70	36	38,30
Припрема за рад кроз стручно оспособљавање и усавршавање	1.029.800,00	383	174	45,50	209	54,5

Неки од примјера добре праксе у овој области су: општина Рибник која је у 2013. години додјелила 60 стипендија за образовање дјевојака и жена с територије општине Рибник у износу од 60.000 КМ, те општина Трново (РС) која финансира дјевојчице које су музички талентоване са мјесечним износом од 250 КМ. Још једна од општина које су посебну пажњу посветила равноправности полова кроз програмске активности јесте општина Сапна која је у 2013. години кроз програм „Локализирање гендера у ФБиХ“, из буџета суфинансирала неформалну едукацију 99 дјевојака и жена, а поред тога је за академску 2013./2014. годину издвојила и 8.000 КМ за стипендирање студената/-ица и ученика/-ица Основне и Мјешовите средње школе Сапна, чији су корисници били осам особа мушког и седам особа женског пола.

Пројекат управне одговорности је, за вријеме 2011. године, анализирао буџет Општине Бихаћ у аспекту родно одговорног буџетирања. Анализа је показала да приликом формирања буџета у општини Бихаћ равноправност полова није сагледана ни у једном сегменту формирања буџета. Такођер, у дотадашњим буџетима нису издвојена средства за област равноправности полова, онемогућавајући да се анализом утврди заступљеност жена и мушкараца у буџету, тј. да ли су средства била једнако доступна и једним и другима, који су ефекти утрошених средстава у односу на планиране циљеве и да ли су потребе циљне групе задовољене.³⁸

Препоруке Пројекта управне одговорности за превазилажење споменутих тешкоћа су:

- достављање нових инструкција ДОБ-а буџетским корисницима, писаним или усменим путем у току Јавне расправе која се проводи након усвајања Нацрта буџета;

³⁶ Ibid.

³⁷ Извјештај Гендер Центра Федерације БиХ о provedби СП ГОБ Ф БиХ 2013.–2015., за 2014. годину

³⁸ Пројекат управне одговорности у Босни и Херцеговини: “Родно одговорно буџетирање Општине Бихаћ”, 2011., доступан на: http://www.sogfbih.ba/uploaded/finansijski_okvir/dok/ROB/4%20Primjer%20ROB%20na%20podru%20C4%8Dju%20op%20C4%87ine%20Biha%20C4%87.pdf, приступљено 29. 09. 2015.; стр. 20.

- достављање Захтјева грађана путем њихових мјесних заједница, или лично писаним путем на предвиђеном обрасцу преко Службе за буџет, рачуноводство и јавне набавке;
- корисници буџета би поред програма за наредну годину морали уврстити и родну статистику, да би утврдили заступљеност жена и мушкараца, и добили ефекте утрошених средстава у односу на планиране циљеве;
- приликом израде ДОБ-а и Буџета опћине Бихаћ надлежне службе се воде Стратешким планом развоја опћине Бихаћ 2008.–2013. година; у овој години ће се приступити изради нове стратегије 2013.–2020. година, за коју ће бити корисни подаци родно одговорног буџетирања, те ће се исти моћи разрадити кроз нову стратегију и допринијети локалном социо-економском развоју³⁹

Власти у Босни и Херцеговини чине значајне напоре ка систематском увођењу квалитетнијих прописа који се заснивају на јасно дефинираним циљевима и аргументима за одабир нормативних рјешења, уз јасну назнаку трошкова и утицаја на буџете. Уједно, оваквим приступом значајно се доприноси стратешком средњорочном и краткорочном планирању, те управљању у складу с резултатима (програмско управљање). Овим се унапређује процес планирања расподјеле јавних финансијских средстава (буџетирања), праћења учинка утрошка јавних средстава (извршења буџета), средњорочних планова (докумената оквирног буџета) и јачању финансијске дисциплине.

2.4. Консултације обављене при изради Приручника

У процесу израде овог *Приручника* обављене су консултације с његовим потенцијалним корисницима и корисницама, те стручњацима и стручњакињама из релевантних области.

Циљ консултација је био да се провјери сврха *Приручника*, његов концепт, употребна вриједност и примјена појединих елемената. Сви саговорници и саговорнице веома су имали позитивне коментаре о иницијативи да се припреми овакав материјал и нагласили су његову употребну вриједност.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Хреља-Хасечић, Џенита, „Приручник о родно одговорном буџетирању“, издавач Уред Фондације за истраживање за Државни Универзитет Нев Јорк у Босни и Херцеговини (2015).

Прилог 1 Основни појмови – дефиниције⁴¹

Законом о равноправности полова у БиХ⁴² - уређује се, промовише и штити равноправност полова и гарантују се једнаке могућности свим грађанима, како у јавној, тако и у приватној сфери друштва, те се регулише директна и индиректна дискриминација на основи пола. Пуна равноправност полова гарантује се у свим сферама друштва, а нарочито у области образовања, а нарочито у области образовања, економије, запошљавања и рада, социјалне и здравствене заштите, спорта, културе, јавног живота и медија, без обзира на брачно и породично стање.

Гендер (енглески термин који у преводу гласи **“род”**) представља друштвено условљене разлике између жена и мушкараца које су, за разлику од биолошких и физиолошких разлика, научене, промјенљиве и зависе од различитих фактора: културе, религије, друштвеног и политичког уређења, економске ситуације, класе, старосне доби, етничке припадности итд.

Пол (енгл. **sex**) - подразумијева биолошке карактеристике мушкараца и жена. Уколико би термин „пол“ посматрали само у корелацији са енглеским изразом, он би имао много уже значење. Пол је биолошки одређен! Пол није исто што и род! Имајући у виду да се термини “пол” и “род” могу разумјети идентично у контексту израза у службеним језицима у БиХ, у сврху потребе адекватног дефинисања термина који ће, поред биолошких карактеристика обухватити и друштвени контекст, дата је дефиниција термина “равноправност полова” у Закону о равноправности полова БиХ.

Равноправност полова значи да су особе женског и мушког пола једнако присутне у свим подручјима јавног и приватног живота, да имају једнак статус, једнаке могућности за остваривање свих права, као и једнаку корист од остварених резултата. Равноправност полова је у супротности са неравноправношћу полова, а не са различитошћу полова. Овај термин одражава значење енглеског термина “gender equality”, који у званичном политичком дискурсу Европске Уније представља *концепт који значи да сва људска бића имају слободу да развијају личне способности и праве изборе без ограничења наметнутих строгим родним (гендер) улогама; да се различито понашање, жеље и потребе жена и мушкараца у једнакој мјери узимају у обзир, вреднују и подржавају.*⁴³ Стога се у преводу назива закона, „Закон о равноправности полова у БиХ”, користи термин „Gender Equality Law”.

Једнакост полова (енгл. *gender equality*) подразумијева једнака права, одговорности и могућности између жена и мушкараца. Једнакост не промовише идентичност жена и мушкараца, већ уважава њихово право на различитост.

Равноправан третман свих особа без обзира на пол подразумијева одсуство препрека за економско, политичко и друштвено учешће по основи пола.

Гендер статистика је област која прожима сва статистичка подручја. Циљ јој је идентификовање, прикупљање, дисеминација и анализа статистичких података разврстаних по полу, како би се схватило на који начин гендер питања утичу на појединце и друштво опћенито. Гендер статистика би требала представљати дио институционалних механизма потребних да се развију полно равноправне политике. Ова статистика је битна за мониторинг и евалуацију успјешности и ефективности развоја полно равноправних политика.

41 Преузето и прилагођено из Закона о равноправности полова БиХ („Службени гласник БиХ”, 16/03 и 102/09); Пречишћени текст Закона о равноправности полова БиХ („Службени гласник БиХ”, 32/10) и публикације „Жене и мушкарци у БиХ”, доступне на: http://www.bhas.ba/index.php?option=com_publicacija&view=publicacija_pregled&ids=1&id=13&n=Gender, те, GAP Governance Accountability Project, GAP: Основни појмови везани за равноправност полова; приступљено 29. 09. 2015.

42 Овај Закон усвојен је у мају 2003. године. Измјене и допуне су усвојене 2009. године, а 2010. године усвојен је Закон о равноправности полова у Босни и Херцеговини – пречишћени текст („Службени гласник БиХ”, бр. 32/10).

43 European Commission (2004) Toolkit on mainstreaming gender equality in EC development cooperation, Brussels, доступно на: https://ec.europa.eu/europeaid/toolkit-mainstreaming-gender-equality-ec-development-cooperation_en; приступљено 29. 09. 2015.

Гендер анализа је анализа која је означена као гендер сензитивна, гендер заснована или гендер свјесна. Она чини видљивом неравнотежу између полова у датој ситуацији, те анализира ову неравнотежу у складу са важећим социолошким (или другим) теоријама о односима међу половима.

Дискриминација по основи пола представља привилеговање, искључивање или ограничавање засновано на полу, због кога се појединцима/појединкама отежава или негира признање, уживање или остваривање људских права и слобода.

Директна полна дискриминација је свјестан и промишљен чин (и његови резултати) којим се фаворизује један пол у односу на други, односно, особа се третира неповољније у односу на другу особу, у истој или сличној ситуацији, а по основи пола.

Индиректна полна дискриминација произилази из друштвених, економских, политичких, културолошких или других аспеката који стварају ситуацију неједнакости, односно када привидно неутрална норма, критериј или пракса једнака за све, доведе у неповољан положај особу једног пола у поређењу са особама другог пола.

Гендер стереотипи произилазе из (често застарјелих) претпоставки о улогама, способностима и особинама жена и мушкараца. Они могу узроковати материјалне или психолошке кочнице, које ће женама или мушкарцима онемогућити избор, или ће их онеспособити да у потпуности уживају своја права.

Гендер mainstreaming представља уградњу приоритета и потреба жена и мушкараца у све законе, стратегије, планове, програме и акције друштва, ради постизања једнакости и равноправности полова, узимајући у обзир посљедице које ће ове акције имати на жене и мушкарце. Овај термин је уведен у употребу доношењем Пекиншке декларације и платформе за акцију, на Четвртој свјетској конференцији о женама (Пекинг, 1995.). Термин није преведен на домаћи језик, јер није пронађена адекватна ријеч која би обухватила значење и дефиницију gender mainstreaminga.⁴⁴

Гендер акциони план Босне и Херцеговине је стратегија којом се дефинишу програмски циљеви за остваривање равноправности полова у свим областима друштвеног живота и рада, у јавној и приватној сфери. Он даје смјернице за израду годишњих оперативних планова на ентитетском, кантоналном и локалном нивоу. ГАП БиХ прати приоритете свих нивоа организације власти у Босни и Херцеговини, ослањајући се на Гендер акциони план БиХ, државну и ентитетске стратегије развоја, Стратегију за равноправност мушкараца и жена Европске Уније и друге релевантне стратешке документе Савјета Европе, Европске уније и Уједињених нација.⁴⁵

Родно сензитиван језик подразумијева кориштење родно неутралних облика (особа или лице) тамо гдје је то могуће, употребу ријечи у мушком и женском роду, те обавезу кориштења израза уз поштивање равноправности полова. Посебно је важно осигурати да се изрази у пропису разумију приликом дефинирања у правним прописима (са косом цртом између).⁴⁶

⁴⁴ Као превод термина може се навести и појам "родно освијештена политика" – превод споменут у Појмовнику родне терминологије према стандардима Европске уније, Уред за равноправност полова Републике Хрватске, Загреб 2007.; доступно на http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/preuzimanje/biblioteka-ona/pojmovnik_rodni.pdf, приступљено 29. 09. 2015.

⁴⁵ Web stranica <http://arsbih.gov.ba/gender-akcioni-plan-bih/>; приступљено 29. 09. 2015.

⁴⁶ За детаљније информације и упутства о кориштењу родно осјетљивог језика и избјегавању родних стереотипа погледати, између осталог, следеће приручнике: Парламентарна скупштина Босне и Херцеговине: Употреба родно осјетљивог језика у Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине (2014.) и Начини за превладавање дискриминације у језику у образовању, медијима и правним документима, ауторица Јасмине Чаушевић и Сандре Злотрг, Сарајево (2011.).

Прилог 2

Међународни инструменти, правни оквир и механизми заштите равноправности полова у Босни и Херцеговини

Принципи недискриминације и успостављање равноправности полова као фундаментални и заједнички збир стандарда, налазе се у практично свим међународним документима за заштиту људских права. Босна и Херцеговина, као чланица Уједињених нација и Савјета Европе, доставља периодичне извјештаје о стању равноправности полова и поступа по закључцима и препорукама међународних тијела основаних за праћење provedбе међународних инструмената у области равноправности полова. У процесу европских интеграција, БиХ је дужна ускладити своје прописе са прописима ЕУ.

Кључни међународни документи су:

- УН Опћа декларација о људским правима (1948.);
- УН Конвенција о политичким правима жена (1952.);
- УН Међународни пакт о грађанским и политичким правима (1966.);
- УН Конвенција о укидању свих облика дискриминације у односу на жене (тзв. ЦЕДАВ конвенција, 1979.);
- Резолуција Савјета Сигурности УН-а 1325 (2000.), "Жене, мир, сигурност"⁴⁷
- Пекиншка декларација и Платформа за акцију – усвојена на Четвртој свјетској конференцији о женама, која је одржана 15. септембра 1995. године;
- Европска конвенција о основним људским правима и слободама (1950.) и Протоколи уз Конвенцију;
- Европска социјална повеља – измијењена (1996.)
- Декларација Савјета Европе о постизању стварне равноправности полова (2009.);
- Конвенција Савјета Европе о превенцији и борби против насиља над женама и насиља у породици, (тзв. Истанбулска конвенција, 2011.);
- Директива о provedби начела једнаких могућности и једнакога третирања мушкараца и жена у питањима запошљавања и обављања занимања – Европски парламент и Савјет ЕУ 2006/54/ЕЦ
- Директива о равноправности полова – Савјет ЕУ 2004/113/ЕЦ;
- Директива о увођењу мјера за подстицање побољшања сигурности и здравља на послу запослених трудница, породиља и дојиља – Савјет ЕУ 92/85/ЕЦ
- Миленијска декларација Опће скупштине УН (2000);
- Препоруке и резолуције бројних тијела УН-а, Савјета Европе и ЕУ.

Под окриљем Уједињених народа, направљен је низ корака који осигуравају међународни оквир за равноправност полова:

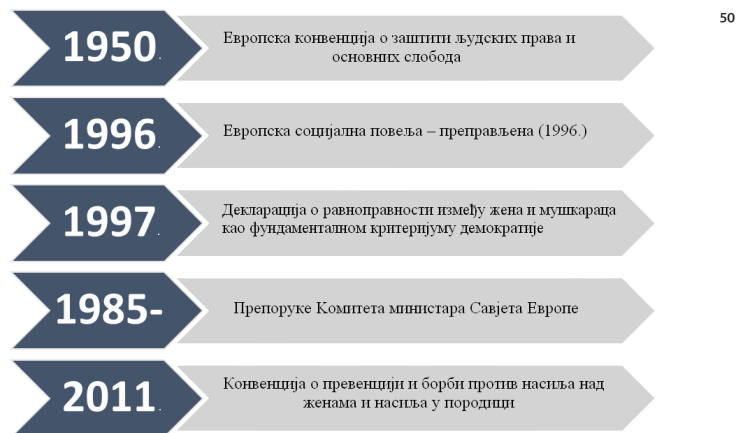
48

⁴⁷ Ова Резолуција је усвојена 31. 10. 2000. године у Вијећу сигурности и представља прву Резолуцију Савјета сигурности којом се наглашава важност улоге и равноправног учешћа жена у спречавању и рјешавању конфликта и изградње одрживог мира.

⁴⁸ International Legal Framework, UN Women, Workshop on Gender Equality, November 2014

Под окриљем Европске Уније креиран је стратешки приступ интегрисању принципа равноправности полова у све политике ЕУ и држава чланица ЕУ, те је основан и Институт за равноправност полова. Сваких пет година, овај Институт креира Извјештај о стању равноправности полова у свим државама чланицама ЕУ (Gender Equality Index) . Овај Извјештај пружа увид у тренутно стање равноправности полова и упоредне податке за претходни петогодишњи период у бројним областима провођења јавних политика и мјера.

Савјет Европе (ВЕ) је низом правних аката успоставило оквир за осигурање равноправности сполова у свим чланицама:

Конвенција о укидању свих облика дискриминације у односу на жене (тзв. CEDAW конвенција)⁵¹ је кључни међународни документ којим се штите права жена. Ова Конвенција је саставни дио Устава БиХ. Права и слободе предвиђене овом Конвенцијом имају предност над свим осталим законима, што значи да се директно примјењују као обавезни у правном систему БиХ, али и да се по начелу уставности и законитости примјењују у оба ентитета. У ФБиХ ова Конвенција је такођер дио уставног текста, а у РС се примјењује по начелу уставности и законитости, и основне одредбе Конвенције садржане су у Уставу РС.

За разлику од других међународних докумената о људским правима који забрањују дискриминацију по основи пола и односе се на оба пола, ЦЕДАВ конвенција третира искључиво дискриминацију жена и спада у најснажније међународне документе у борби против дискриминације по основи пола. У преамбули ЦЕДАВ конвенције се, између осталог, проглашава да су сви људи рођени слободни и једнаки у достојанству и правима, те да свакоме припадају све слободе и права које су Конвенцијом наведене, без икаквих разлика, укључујући и разлику у полу.

У сврху ове Конвенције, израз “дискриминација жена” означава сваку разлику, искључење или ограничење учињено по основи пола којему је посљедица или сврха да женама угрози или онемогући признање, уживање или кориштење људских права и основних слобода на политичком, економском, друштвеном, културном, грађанском или другом подручју, без обзира на њихово брачно стање, на основу једнакости мушкараца и жена. (Члан 1.)

Обавеза БиХ као земље потписнице CEDAW конвенције између осталог подразумева:

- подузимање адекватних мјера за успостављање принципа равноправности полова у јавним политикама и законима како би се осигурала примјена овог принципа у пракси;
- усклађивање закона и праксе са стандардима који произилазе из Конвенције у циљу отклањања потенцијалних извора дискриминације;
- Редовно извјештавање о примјени Конвенције релевантном УН тијелу за праћење примјене Конвенције.

51 http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/CEDAW_za-web.pdf, Convention on the Elimination of All forms of Discrimination Against Women (CEDAW)

Сврха CEDAW конвенције је признање *де юре* једнаких људских права, али и њихово *де факто* остваривање. Ово се постиже искључиво укидањем свих облика дискриминације по основи пола почињених од било које особе или организације у свим областима живота, а нарочито у политичком, економском, друштвеном, културном, грађанском и породичном животу.

О примјени CEDAW конвенције БиХ је обавезна периодично извјештавати Комитет за праћење CEDAW конвенције (CEDAW УН Комитет). Тако су Опће препоруке CEDAW УН Комитета обавезујуће смјернице за државе чланице, а користе се и за тумачење одредби ове Конвенције.

Конвенција Савјета Европе о превенцији и борби против насиља над женама и насиља у породици, (тзв. Истанбулска конвенција)⁵² је још један међународни документ који се посебно односи на забрану дискриминације над женама. Ова тек недавно (2011. год.) усвојена Конвенција, представља први правно обавезујући акт Савјета Европе у области спречавања и борбе против насиља над женама.

Истанбулском конвенцијом насиље над женама дефинише се и као кршење људских права и као облик дискриминације, те се успоставља јасна веза између постизања равноправности жена и мушкараца и искорјењивања насиља над женама. (Члан 3).

Истанбулска конвенција захтијева посебно прилагођавање законских и институционалних оквира држава потписница како би се осигурала успјешна имплементација. За БиХ ово значи да се обавезује да ће подузети све законодавне и друге мјере у циљу превенције и заштите од насиља као и кажњавање починиоца насиља.⁵³

Потписивањем Споразума о стабилизацији и придруживању између БиХ и ЕУ прихваћен је⁵⁴, принцип равноправности полова, односно једнаког третмана и једнаких могућности за жене и мушкарце као један од основних правних принципа ЕУ. Посебно је важно истаћи да ће БиХ у процесу придруживања морати ускладити своје политике и законе са политикама, законодавством и принципима ЕУ.

Иако се правни статус жена у Еуроци несумњиво побољшао током посљедњих десетљећа, још је далеко од стварне равноправности. Напредак је видљив у образовним постигнућима, судјеловању у тржишту рада, заступљености у политици, но разлике између полова и даље су присутне у многим подручјима, те задржавају мушкарце у њиховим традиционалним улогама и ограничавају могућности жена да потврде своја темељна права. Постизање равноправности полова кључно је за заштиту људских права, функционисање демократије, поштивање владавине права, те економски раст и конкурентност. Преузевши водећу улогу у подручју људских права и равноправности полова, Савјет Европе је створило чврст правни и политички оквир чијом би се provedбом значајно унаприједио статус женских права, а државе чланице приближиле стварној равноправности полова. Циљ Трансверзалног програма Савјета Европе на подручју равноправности полова, покренутог 2012. године, јесте повећање утицаја и видљивости стандарда равноправности полова њиховом provedбом у државама чланицама кроз низ мјера које укључују увођење начела равноправности полова.⁵⁵

Забрана дискриминације и успостављање стандарда равноправности полова регулисана је и различитим директивама ЕУ. Директиве представљају законодавне акте ЕУ којима се од држава чланица захтијева постизање одређеног стандарда и резултата, без навођења начина на који је

52 „Службени гласник БиХ”, број 15/13

53 Више информација доступно и у публикацији: „Приручник за парламентарце - Конвенција Савјета Европе о превенцији и борби против насиља над женама и насиља у породици (Конвенција из Истанбула)”, Парламентарна скупштина БиХ, Сарајево, 2012. године, доступно на http://website-pace.net/documents/19879/730532/HandbookParliamentarians_BCS.pdf/ea275ebf-639b-4c53-8d07-a2a5cc24b6a2; приступљено 29.09.2015. године

54 http://www.dei.gov.ba/bih_i_eu/ssp/doc/default.aspx?id=743&langTag=bs-BA, приступљено: 29. 09. 2015.

55 Стратегија за равноправност полова Савјета Европе од 2014.–2017., приступљено 29. 09. 2015.

потребно постићи тај резултат.

Правни оквир равноправности полова у Босни и Херцеговини

Устав Босне и Херцеговине⁵⁶ је документ који обавезује државу да осигура „највиши степен међународно признатих људских права и основних слобода“⁵⁷. С обзиром на то да је Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода (у даљњем тексту: „Европска конвенција“), директно инкорпорирана у домаћи правни систем, БиХ мора обезбиједити заштиту права појединца од кршења које може починити држава. У случају неусклађености домаћег прописа са Европском конвенцијом, прописана је обавеза директне примјене одредаба овог међународног документа у домаћем законодавству и пракси.⁵⁸

Устав БиХ предвиђа *...да општи принципи међународног права представљају интегрални дио правног поретка Босне и Херцеговине и ентитета.*⁵⁹

У Уставу БиХ у члану ИИ, који је у цијелости посвећен људским правима, у тачки 4., наведена је одредба о забрани дискриминације у погледу признавања, уживања и заштите људских права:

...Уживање права и слобода, предвиђених овим чланом или међународним споразумима наведеним у Анексу I овог Устава, обезбеђено је свим лицима у Босни и Херцеговини без дискриминације по било којој основи као што су пол, раса, боја, језик, вјероисповијест, политичко или друго мишљење, национално и социјално поријекло или повезаност са националном мањином, имовина, рођење или други статус.

Људска права и основне слободе из Устава БиХ примјењују се у оба ентитета и имају обавезу да осигурају највећи могући стандард уживања људских права. Устав БиХ потврђује равноправност жена и мушкараца кроз одредбу о забрани дискриминације, а то чини и директно путем међународних докумената за заштиту људских права, као што је Европска конвенција.

Права и слободе предвиђене Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода и њеним протоколима директно се примјењују у Босни и Херцеговини. Ови акти имају приоритет над свим другим законима. (Устав БиХ, члан II.2)

Устав Федерације БиХ⁶⁰ (ФБиХ), у дијелу „Људска права и основне слободе“, чл. 1., утврђује да међународни документи за заштиту људских права који се налазе у Анексу Устава (“Инструменти за заштиту људских права који имају правну снагу уставних одредаба”) као и принципи наведени у члану 2., се примјењују на читавој територији Федерације. Међу тим документима налазе се бројни међународни документи. Дио ВИИ члан 3. Устава Федерације БиХ појачава ово тако што утврђује: *Међународни уговори и други споразуми су на снази у у Босни и Херцеговини и Федерацију, те општа правила међународног права, чине дио законодавства Федерације. У случају несагласности међународног уговора, односно споразума и законодавства, преовладава међународни уговор, односно споразум.*

Устав Републике Српске (РС)⁶¹, гарантује заштиту људских права и слобода у складу са међународним документима за заштиту људских права (Дио I., члан 5.). Као и у Уставу ФБиХ, Дио

⁵⁶ Саставни је дио Опћег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, познатијег под називом Дејтонски мировни споразум, који је парафиран 21. новембра 1995. године, у америчком граду Дејтону, а потписан 14. децембра 1995. године у Паризу. https://www.parlament.ba/sadrzaj/about/ustav/Archive.aspx?langTag=bs-BA&template_id=5&pril=b&pageIndex=1; приступљено 29. 09. 2015.

⁵⁷ Члан 2. 1. Устав БиХ, Људска права и основне слободе

⁵⁸ Члан 2. 2. Устав БиХ, Људска права и слободе

⁵⁹ Члан III, став 3(b) Устава БиХ

⁶⁰ Амандман I (“Службени гласник ФБиХ”, број:1/94), од 21. јула 1994., Амандмани II-XXIV (“Службени гласник ФБиХ”, број:13/97), од 2. јуна 1997., Амандмани XXV-XXVI (“Службени гласник ФБиХ”, број:13/97), од 2. јуна 1997., Амандмани XXVII-LIV (“Службени гласник ФБиХ”, број:16/02), од 28. априла 2002., Амандмани LVI-LXIII (“Службени гласник ФБиХ”, број: 22/02), од 5. јуна 2002., Амандмани LXIV-LXVII (“Службени гласник ФБиХ”, број: 52/02), од 28. октобра 2002., Амандмани LXVIII-LXXXVII (“Службени гласник ФБиХ”, број:52/02), од 28. октобра 2002. године, Амандмани LXXXIX-XCIV (“Службени гласник ФБиХ”, број: 63/03) од 16.12.2003. године, Амандмани XCV-CII (“Службени гласник ФБиХ”, број: 9/04) од 16.2.2004. године, Амандмани CIII и CIV (“Службени гласник ФБиХ”, број: 20/04) од 15. 4. 2004. године, Амандман CV (“Службени гласник ФБиХ”, број: 33/04) од 19.6.2004. године, Амандман CVI (“Службени гласник ФБиХ”, број: 72/05) од 26.12.2005. године, Амандмани CVI-CVIII (“Службени гласник ФБиХ”, број: 71/05) од 21. 12. 2005. године и Амандман CIX (“Службени гласник ФБиХ”, број: 88/08) од 31. 12. 2008. године.

⁶¹ Устав Републике Српске (“Службени гласник Републике Српске” бр. 3/92., 6/92, 8/92, 15/92 и 19/92)

ИИ Устава РС је посвећен људским правима и основним слободама, а члан 10. обезбјеђује једнакост свих грађана РС⁶², без обзира на, између осталих основа, и пол. У случају различитости одредаба о правима и слободама између Устава РС и Устава БиХ, примјењују се оне које су за појединца најповољније. Штавише, члан 49. захтијева да одређени чланови Устава о правима и слободама буду остварени у складу са одговарајућим одредбама Европске конвенције о људским правима.⁶³

Обавезе које произилазе за домаћи правни систем:

- домаћи судови су обавезни судити не само на основу Устава и закона, него и на основу међународних докумената за заштиту људских права (ратифицираних конвенција) – могућност директне примјене;
- обавеза усаглашавања домаћег законодавства са међународним стандардима заштите људских права као дијела међународних докумената;
- континуирани надзор над остваривањем међународних стандарда заштите људских права која произилазе из међународних докумената;
- обавеза извјештавања о примјени међународних докумената и стандарда људских права према надлежним тијелима за праћење;

Уставима кантона и статутима Брчко дистрикта и опћина утврђена је обавеза поштивања људских права свих грађана и грађанки у складу са међународним правним актима, Уставом БиХ и другим уставима и законима.

Закон о равноправности полова БиХ (ЗОРС)⁶⁴ – Овим Законом се у правном систему БиХ ближе уређује обавезе и одговорности поштивања равноправност полова као једно од темељних људских права, те се забрањује дискриминација заснована на полу и роду у свим областима живота. Основни циљ ЗОРС-а је постизање равноправности полова у БиХ друштву.

Дискриминација по основи пола према овом Закону је свако стављање у неповољнији положај било које особе или групе особа засновано на полу због којег се особама или групи особа отежава или негира признавање, уживање или остваривање људских права или слобода. (Члан 3.1.)

Законом се гарантује пуна равноправност полова у свим сферама друштва, а нарочито у области образовања, запошљавања, рада и приступа свим облицима ресурса, социјалне и здравствене заштите, спорта, културе, јавног живота, насиља и медија. Закон пружа дефиницију дискриминације по основи пола, разликује директну и индиректну, те дозвољава успостављање специјалних мјера у циљу промовисања једнакости и равноправности полова и елиминације постојеће неравноправности.

Дискриминација по основи пола и полне оријентације и насиље по основи пола забрањени су.⁶⁵

Равноправност полова значи да животне шансе и могућности за мушкарце и жене требају бити исте, да заправо имају једнаке предуслове за остваривање људских права. Да би се ово постигло, мора се континуирано радити на увођењу овог принципа у политике и законе. Све институције власти дужне су подузети све неопходне мјере ради провођења одредаба прописаних Законом о равноправности полова, као што је доношење различитих програма

⁶² Члан 10., који се првенствено примјењивао само на грађане Републике Српске измијењен је чланом 49., који се односи на све

⁶³ Посебно, чланови 13., 22., 23., 24., 25., 26., 28. и 30. Устава Републике Српске морају се остварити у складу са одређеним одредбама чланова 8.–11. Европске конвенције за заштиту људских права. Ови чланови Европске конвенције о људским правима повезани су са правом на приватни и породични живот, дом и преписку (члан 8.); слободу мишљења, савјести и вјере (члан 9.); слободу изражавања (члан 10.); и слободу окупљања и уживања (члан 11.).

⁶⁴ Закон о равноправности полова у БиХ – пречишћени текст („Службени гласник БиХ”, број 32/10) доступно на: <http://arsbih.gov.ba/?project=zakon-o-ravnopravnosti-spolova-u-bih>; приступљено 29.09.2015. године

⁶⁵ Члан 2. став 3. Закона о равноправности полова БиХ

мјера, усклађивање закона, приказивања статистичких података разврстаних према полу (члан 24.)

Процесуирање и доношење одлука због кривичног дјела и дјела прекршаја утврђених овим законом хитне је природе и има приоритет у раду надлежних органа. Закон предвиђа и казнене одредбе, кривичне и прекршајне. (чл. 29., 30., 31.)

Институционални механизми за провођење ЗОРС у БиХ протежу се на све нивое законодавне и извршне власти. (чланови 25., 26.) Министарство за људска права и избјеглице БиХ надлежно је за провођење ЗОРС-а и у оквиру Министарства дјелује Агенција за равноправност полова БиХ, а на ентитетском нивоу дјелују још од раније успостављени Гендер центар Федерације БиХ и Гендер центар - Центар за једнакост и равноправност полова Владе РС.

Надлежности Агенције за равноправност полова БиХ су веома широке и регулисане су чланом 26. ЗОРС-а, те између осталог, Агенција *...прати и анализира стање равноправности полова у Босни и Херцеговини на основу извјештаја које сачињава Агенција и извјештаја ентитетских гендер центара и о томе годишње извјештава Савјет министара Босне и Херцеговине. На основу резултата анализа и праћења сачињава посебне извјештаје, мишљења, сугестије и препоруке ради упућивања надлежним тијелима на државном нивоу.*

Ова законска обавеза је веома важна, јер се путем редовног годишњег разматрања извјештаја Агенције о стању у области равноправности полова, може континуирано пратити примјена закона у пракси, те евентуално уочити напредак, или пак проблеми у примјени закона, што у коначници доприноси развоју демократског друштва заснованог на равноправности полова.

Агенција за равноправност полова БиХ има важну улогу у законодавном процесу у циљу интеграције принципа равноправности полова у законе и друге правне акте, што је регулисано чланом 26., па тако Агенција:

- *даје иницијативу и учествује у припреми закона, подзаконских и других аката, стратегија, планова и програма, који се доносе на нивоу Босне и Херцеговине, у циљу утврђивања мјера за постизање равноправности полова у свим областима друштвеног живота;*
- *даје иницијативу за покретање поступка за измјене и допуне прописа у случају неусаглашености са одредбама овог Закона, домаћим и међународним стандардима о равноправности полова;*

Такођер, веома сличну надлежност имају и ентитетски Гендер центри, што је регулисано чланом 27., ЗОРС-а.

Закон о забрани дискриминације (ЗЗД) БиХ⁶⁶ заснива се на заштити људских права и слобода предвиђених у Уставу БиХ и Уставима ентитета, на међународним документима који су саставни дио Устава БиХ, те на поштивању права и слобода свих грађана БиХ, без дискриминације по било којем основу. Овим законом су утврђене одговорности и обавезе законодавне, извршне и судске власти у БиХ, те правних особа и физичких лица која врше јавна овлаштења да својим дјеловањем осигурају услове за једнако поступање.

⁶⁶ "Службени лист Босне и Херцеговине", број 59/09

Према члану 2., ЗЗД дискриминацијом ће се сматрати:

...свако различито поступање укључујући свако искључивање, ограничавање или давање предности утемељено на стварним или претпостављеним основама према било којем лицу или групи лица на основу њихове расе, боје коже, језика, вјере, етничке припадности, националног или социјалног поријекла, везе с националном мањином, политичког или другог увјерења, имовног стања, чланства у синдикату или другом удружењу, образовања, друштвеног положаја и пола, полног изражавања или оријентације, као и свака друга околност која има за сврху или посљедицу да било којем лицу онемогући или угрожава признавање, уживање или остваривање на равноправној основи, права и слобода у свим областима јавног живота.

Поред тога што се забрањује различито поступање по било ком основу, друго поглавље закона утврђује различите облике дискриминације, па тако прави разлику између **непосредне** и посредне дискриминације. Као други посебни облици дискриминације утврђени су: узнемиравање, полно узнемиравање, мобинг, сегрегација, издавање налога другима за вршење дискриминације, помагање другима приликом дискриминације и виктимизација.

Потребно је истаћи да је дефиниција узнемиравања и полног узнемиравања већ раније ушла у домаћи правни систем и то у ЗОРС БиХ, члан 5.

Дискриминација се може испољити у различитим областима друштвеног живота.

Дискриминација се може десити било гдје – на послу, у школи, у поступку пред органом управе, у градском превозу, на улици; може је учинити свако: службеник у органу јавне управе, наставник, полицајац; може се десити било коме: појединцима, групама људи, али и правним лицима. Посљедице дискриминације су некад очигледне, некад нису и зато су опасне. Дискриминација појединаца и група може дугорочније нарушити односе у друштву.

Не треба заборавити да једна особа може бити дискриминисана по више основа у једној области (тзв. вишеструка дискриминација), или по једном основу у више области. Веома често су жртве вишеструке дискриминације управо жене (Нпр., Ромкиња може бити жртва дискриминације као припадница мањинског народа и додатно као жена.)

Судски поступак за заштиту од дискриминације мора се покренути у року од три мјесеца од дана сазнања за дискриминацију, или најкасније у року једне године, а ревизија на коју се увијек има право, улаже се у року од три мјесеца од дана достављања другостепене одлуке. Важно је истаћи да је терет доказивања да је дошло до дискриминације на страни прекршитеља дискриминације, што би умногоме требало олакшати правну ситуацију за евентуалну жртву дискриминације.

Закон о забрани дискриминације БиХ представља значајан искорак у заштити од дискриминације у БиХ, иако досљедна примјена закона у пракси још није у потпуности заживјела.

Осим **Гендер акционог плана**, проводе се и **други стратешки или акциони планови** усмјерени на унапређење равноправности полова у одређеним областима, као што су други Акциони план за провођење Резолуције 1325 Савјета сигурности УН-а, Жене, мир и сигурност (за период 2014.–2017.)⁶⁷, затим Стратегија за борбу против трговине људима у БиХ и Акциони план (2013.–2015.)⁶⁸, ентитетска стратегија за борбу и спречавање насиља у породици, и др.

67 Агенција за равноправност полова БиХ, доступно на: www.1325.arsbih.gov.ba; приступљено 29.09.2015. године

68 Министарство сигурности БиХ, <http://www.msb.gov.ba/PDF/brosura%20bos%20final%20mail.pdf>; приступљено 29.09.2015. године

Институционални механизми у области равноправности полова

Институционални механизми за провођење Закона о равноправности полова укључују све нивое власти у БиХ (чланови 25., 26. ЗОРС-а). Министарство за људска права и избјеглице БиХ надлежно је за провођење ЗОРС-а и у оквиру Министарства дјелује **Агенција за равноправност полова БиХ**, а на ентитетском нивоу дјелују **Гендер центар Федерације БиХ** и **Гендер центар – Центар за једнакост и равноправност полова Владе РС**.

Ова тијела, поред осталог, прате и анализирају стање равноправности полова у Босни и Херцеговини и ентитетима, дају иницијативе и учествују у припреми закона и других прописа, као и измјени и допуни закона и других прописа, у случају неусаглашености прописа са одредбама ЗОРС-а и међународним стандардима о равноправности полова.

У оквиру законодавне власти на свим нивоима су успостављена радна тијела која имају важну улогу у интегрисању принципа равноправности полова у политике, законе и друге правне прописе. На нивоу БиХ у Парламентарној скупштини БиХ дјелују Уставноправна комисија Дома народа, Комисија за остваривање равноправности полова Представничког дома и Заједничка комисија за људска права. На ентитетском нивоу: Парламент Федерације БиХ – Комисија за равноправност полова Представничког дома, Комисија за равноправност полова Дома народа, те Клуб Парламентарки Представничког дома Парламента ФБиХ⁶⁹; а у Народној скупштини РС дјелује Одбор једнаких могућности Народне скупштине РС. На нивоу Брчко дистрикта дјелује Комисија за равноправност полова Скупштине Брчко дистрикта. На нивоу кантона у Федерацији БиХ дјелују радна тијела за равноправност полова у скупштинама кантона, као и на разинама општинских Савјета/скупштина у оба ентитета.

У оквиру извршне власти, у министарствима на различитим нивоима успостављени су механизми координације и подршке о питањима равноправности полова.

Институција омбудсмана за људска права БиХ је централна институција за заштиту од дискриминације. Надлежности Омбудсмана у том смислу регулисане су детаљно чланом 7., ЗЗД. Између осталих обавеза став (5) члана 7., предвиђа успостављање посебног одјела који би се искључиво бавио предметима евентуалне дискриминације. Тако је у оквиру институције Омбудсмана БиХ успостављен Одјел за елиминацију свих облика дискриминације којим руководи помоћник Омбудсмана.

Обавеза уреда омбудсмана је и да поступа по појединачним жалбама које се односе на поступање *свих правних и физичких лица у свим областима живота* у евентуалним случајевима дискриминације, што појединцима пружа заштиту и од физичких лица, а не само од органа власти. (чл.7.5.)

Поред овога, Омбудсмани су надлежни да физичким и правним лицима која су поднијела жалбу због дискриминације пруже потребна обавјештења о њиховим правима и обавезама, могућностима судске и друге заштите, те евентуално предложи поступак покретања медијације у складу са Законом о медијацији.

Од посебног је значаја то што овај Закон предвиђа обавезу да Институција омбудсмана подноси годишње извјештаје о појавама дискриминације, и то надлежним парламентима у БиХ. (чл.7.(ф)) То би требало значајно допринијети да се прије свега утврди ниво дискриминације у БиХ друштву, али и да се о томе јавно расправља пред различитим парламентима, што свеукупно доприноси јачању демократије и људских права у БиХ. Наиме, веома је важно да се представници законодавне власти, као и шира јавност упознају са примјеном овог закона у пракси, односно, стањем у области заштите људских права у БиХ када је у питању дискриминација.

⁶⁹ Клуб парламентарки Представничког дома Парламента ФБиХ је основан на сједници Представничког дома Парламента ФБиХ одржаној 11.04.2013. године. Овај Клуб разматра питања и ради на побољшању положаја жена у ФБиХ и у БиХ и у сарадњи са другим клубовима и радним тијелима у Парламенту ФБиХ учествује у предлагању и креирању законодавства и његове примјене у свим областима од посебног друштвеног интереса за жене.

Министарство за људска права БиХ је надлежно да прати провођење ЗЗД у пракси. (Чл. 9.) Закон предвиђа успостављање посебне евиденција у законодавним, извршним и судским органима, ради евидентирања случајева дискриминације утврђене у кривичним, парничним, ванпарничним и извршним поступцима, а централна база података за почињена дјела дискриминације бит ће успостављена у оквиру Министарства (члан 8., ст. 5.)

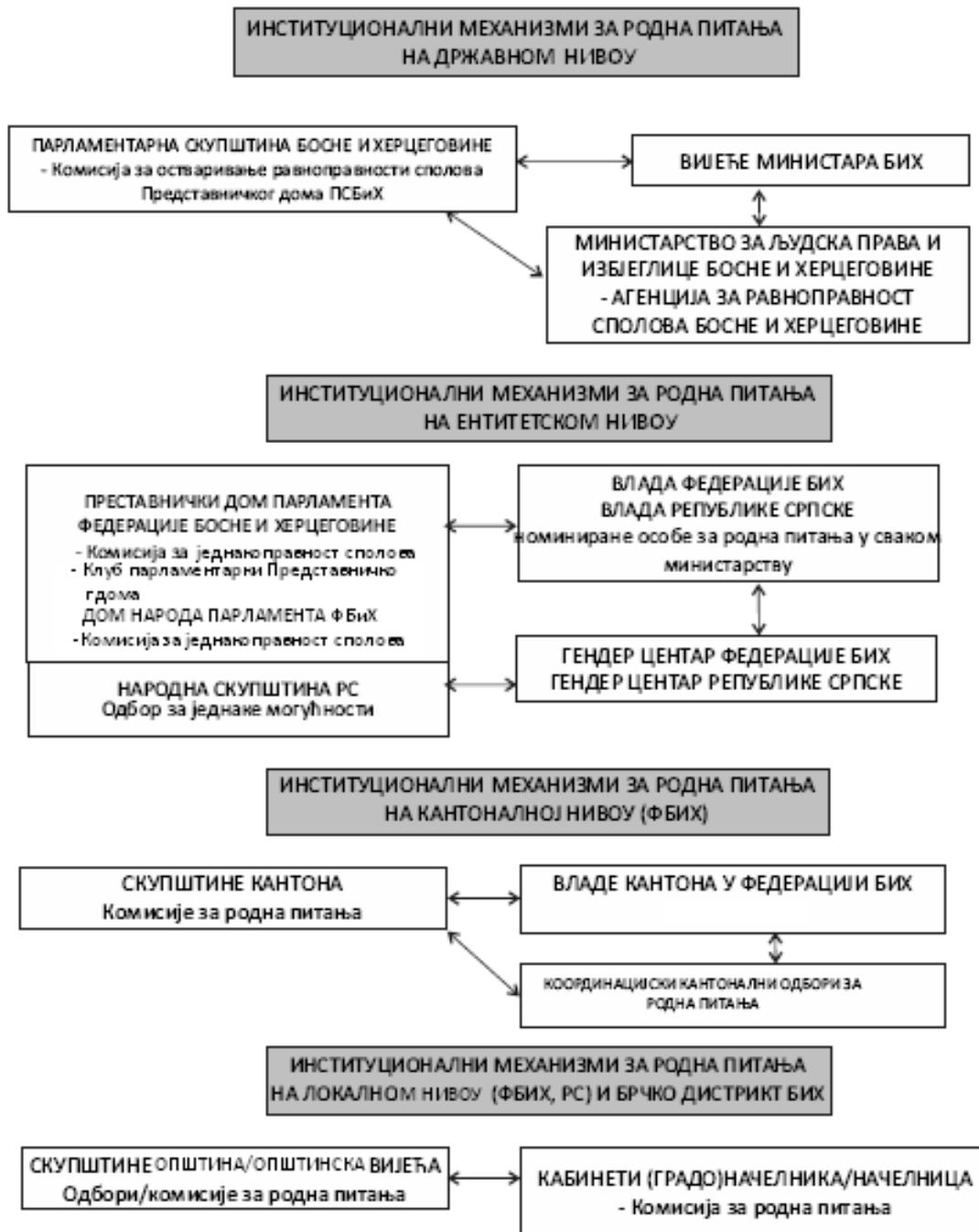
Значајне су и друге обавезе Министарства у смислу примјене овог закона. Тако је Министарство обавезно да:

- *У оквиру законом утврђених надлежности, на основу прикупљених података о појавама и обиму дискриминације, најмање једном годишње припрема Вијећу министара БиХ извјештај, а према потреби и посебне извјештаје који садрже приједлог мјера за спречавање и сузбијање појаве дискриминације у БиХ. (члан 8., ст. 2.)*
- *Једном годишње, путем Савјета министара БиХ, извјештава Парламентарну скупштину БиХ о појавама дискриминације и у вези с тим предлаже конкретне законодавне или друге мјере. (члан 8. ст.)*

Такођер, важно је истаћи да закон чланом 10., утврђује обавезну сарадњу свих надлежних институција са организацијама цивилног друштва које се баве промовисањем и заштитом људских права приликом припреме закона, стратегија, или других планова који се односе на људска права и заштиту од дискриминације. У наредном периоду видјет ће се на који начин се ова сарадња успоставља и у којем облику, као и ефекти оваквог заједничког дјеловања у борби против дискриминације у БиХ друштву.

Организације цивилног друштва су веома значајне у процесу консултација и могу значајно утицати на квалитет прописа у коначници.

Прилог 3 Институционални механизми за родна питања у Босни и Херцеговини

Прилог 4
Гендер акциони план БиХ 2013.–2017.
– Шематски приказ стратешких циљева –⁷⁰

70 Преузето са: <http://arsbih.gov.ba/oblasti/247-2/>

Прилог 5⁷¹

Контролна листа за родно одговорну анализу буџета – трошкови прописа кроз буџет

<p>Питања:</p>	
<p>Ситуациона анализа или анализа потреба по spolu, у посматраном сектору</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Да ли су родни аспекти саставни дио ситуационе анализе у овом сектору? 2. Да ли анализа сектора даје преглед према статистичким подацима за родна питања? <ol style="list-style-type: none"> 1. Који су специфични проблеми у сектору и како се они тичу жена а како мушкараца? 2. Које су специфичне родне неједнакости присутне у сектору? 3. Које су тешкоће и проблеми у осигуравању родне равноправности у сектору? 4. Које су посљедице родне неједнакости у сектору? 	
<p>Анализа постојеће или приједлог нове политике</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Да ли се при креирању политика, стратегија и програма институција уважавају потребе, интереси и проблеми са којима се суочавају како мушкарци тако и жене? 2. Да ли је направљена процјена о томе ко има крајњу корист од политика, стратегија и програма и на који начин? 3. Какве се промјене могу предложити у текућим програмима да се унаприједи положај одређених категорија или група, мушкараца и жена? 4. Које интервенције се предузимају да се ријеше проблеми у политикама, програмима и стратегијама, у вези са родним и другим неједнакостима? 5. Је ли предвиђено мјерење учинка предузетих интервенција и да ли се користе родно осјетљиве мјере учинка? 6. Да ли су они који предузимају интервенције упознати с циљевима родне равноправности и сензибилизирани за ова питања? 7. У којој мјери се у провођењу политика и програма институције ослањају на нове технологије и колико сужене укључене у кориштење тих технологија? 8. Је ли потребна додатна обука за примјену нових технологија? 9. Да ли су потребне посебне позитивне мјере за осигурање подједнаке користи и за жене? 	
<p>Оцјена адекватности додијељених средстава за остваривање циљева родне равноправности</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Који су специфични трошкови намијењени женама и мушкарцима? Ко је циљана група, а ко су крајњи корисници (по spolu)? Да ли има разлике (по spolu)? 2. Да ли постоје специфичне алокације за унапређење родне равноправности у јавној служби? 3. Да ли постоји родна равнотежа у структури одлучивања, приступу обуци, стручном усавршавању, итд.? 4. Ко су генерално корисници буџетских средстава, не само оних намијењених родној равноправности или оснаживању жена, него и свих осталих буџетских алокација? Какав је њихов састав по полу? 5. Које су посебне позитивне мјере за осигурање подједнаке користи и за жене? 	
<p>Оцјена утрошка средстава у односу на планирано</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Шта је добивено као резултат утрошка средстава у ранијем периоду? 2. Да ли су средства потрошена како је планирано? 3. Што је испоручено и коме? (Коме није?) 4. Ко је и на који начин имао користи од онога што је утрошеним средствима било направљено? 	
<p>Оцјена учинка</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Какав је учинак проведених програма и је ли омогућен адекватан приступ женама и мушкарцима економским или социјалним услугама? 2. Који су ефекти предузетих мјера у провођењу стратешких циљева (нпр., смањење сиромаштва) посебно за жене и посебно за мушкарце, као и маргинализоване и рањиве групе? 	

71 Преузето из Приручника о родно одговорном буџетирању, ауторике Џенита Хреља-Хасечић, издавач Фондација за истраживање за Државни Универзитет Њујорк (2015.)

Литература

1. Чаушевић, Јасмина и Злотрг, Сандра, "Начини за превладавање дискриминације у језику у образовању, медијима и правним документима", 2011.; доступно на: <http://www.lingvisti.ba/download/f1be4a84-964b-4073-8557-1bd04245b1dc.pdf>
2. European Commission Toolkit on mainstreaming gender equality in EC development cooperation, 2004, доступно на: https://ec.europa.eu/europeaid/toolkit-mainstreaming-gender-equality-ec-development-cooperation_en
3. Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода http://www.ccbh.ba/public/down/konvencija_bos.pdf
4. Glossary of Key Terms in Evaluation and Results Based Management, OECD/ DAC, 2002, доступно на: <http://www.oecd.org/dac/2754804.pdf>
5. Gender Equality Index 2015 – Measuring gender equality in the European Union 2005-2012, European Institute for Gender Equality, 2015; доступно на: <http://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/mh0415169enn.pdf>
6. Хреља-Хасечић, Џенита, „Приручник о родно одговорном буџетирању“, издавач Уред Фондације за истраживање за Државни Универзитет Њујорк у Босни и Херцеговини (2015.) <http://www.potpisujem.org/bih/>
7. Информације о акивностима организација усмјереним на примјену Истанбулске конвенције, доступно на: <http://www.potpisujem.org/bih/>
8. Извјештај о стању равноправности полова у БиХ за период 2012.–2014. године, Агенција за равноправност полова БиХ, доступно на: https://www.parlament.ba/sadrzaj/plenarne_sjednice/dom_naroda/default.aspx?wsrid=34&wsid=1149&langTag=bs-BA&pril=b
9. Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена (CEDAV), Женска конвенција, доступна на: <http://pzsapromjene.ba/media/1096/1a-un-konvencija-o-eliminaciji-diskriminacije-zena-sa-obrazlozenjima.pdf>
10. Конвенција Савјета Европе о превенцији и борби против насиља према женама и насиља у породици (Истанбулска конвенција):http://pzsapromjene.ba/media/1098/3-konvencija-ve-sprecavanju-i-borbi-protiv-nasilja-nad-zenama-i-nasilja-u-porodici-slbih-19_13.pdf
11. Мифтари, Едита, „Број жена на изабраним позицијама 2014., Инфографика портала Радиосарајево“, доступно на: http://www.radiosarajevo.ba/infografike/poslije-onoga/info_zene_na_pozicijama.html
12. Мифтари, Едита, „Равноправност сполова у општинама/опћинама и градовима у БиХ“, Сарајево 2015. године, издавачи: Фондација ЦУРЕ и Сарајевски отворени центар Образац за оцјену усклађености закона са Законом о равноправности полова и с међународним стандардима у области равноправности полова
13. Петрић, Наталија и Галић, Ненад, „Анализа усклађености законодавства и јавних политика у Босни и Херцеговини са Конвенцијом Савјета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици“, Бања Лука, 2013., доступно на: <http://www.potpisujem.org/doc/d4aed0dc23cdf704baa66911ec001f1f.pdf>
14. „Појмовник родне терминологије према стандардима Еуропске уније“, Уред за равноправност сполова Републике Хрватске, 2007.; доступно на: http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/preuzimanje/biblioteka-ona/pojmovnik_rodni.pdf
15. Приручник за израду образложења прописа http://www.mpr.gov.ba/dokumenti/publikacije/BJ_Prirucnik_za%20izradu_obrazlozenja.pdf
16. Приручник за израду правних прописа http://www.mpr.gov.ba/web_dokumenti/Prirucnik%20za%20izradu%20pravnih%20propisa.pdf
17. Приручник за парламентарце: Конвенција Савјета Европе о превенцији и борби против насиља над женама и насиља у породици (Конвенција из Истанбула) CETS, бр. 210 https://www.parlament.ba/sadrzaj/komisije/predstavnicki_dom/ravnopravnost/ostale_aktivnosti/Default.aspx?id=37992&langTag=bs-BA&pril=b

18. Приручник за развој јавних политика за државне службенике у БиХ, УНДП БиХ, 2010.;
доступно на:
http://www.fzzpr.gov.ba/upload/file/dokumenti/normativni_dokumenti/prirucnik_za_razvoj_javnih_politika.pdf
19. "Приручник за усклађивање закона са Законом о равноправности полова и са међународним стандардима у области равноправности полова", Агенција за равноправност полова БиХ, 2011. године, доступно на: http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/prirucnik_uskladjivanje.pdf
20. Пројект управне одговорности у Босни и Херцеговини: "Родно одговорно буџетирање Општине Бихаћ", 2011., доступан на: http://www.sogfbih.ba/uploaded/financijski_okvir/dok/ROB/4%20Primjer%20ROB%20na%20podru%20C4%8Dju%20op%20C4%87ine%20Biha%20C4%87.pdf
21. Разумијевање једнакости међу споловима на разини ЕУ:
<http://www.etf-europe.org/files/extranet/-75/13360/ETF%20Guide%20Gender%20Equality%20CR.pdf>
22. "Родно одговорно буџетирање", Извјештај Стручне групе за родно буџетирање, Савјет Европе (2005.), доступно на: [https://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/equality/03themes/gender-mainstreaming/EG-S-GB\(2004\)RAPFIN_en.pdf](https://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/equality/03themes/gender-mainstreaming/EG-S-GB(2004)RAPFIN_en.pdf)
23. Special Eurobarometer 428, Gender Equality Report, European Union, March 2015; доступно на: http://eurogender.eige.europa.eu/sites/default/files/Special%20EuroBarometer%20Report_Gender%20Equality.pdf
24. Стратегија за равноправност полова Савјета Европе од 2014. до 2017.
http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/equality/02_GenderEqualityProgramme/Croatian%20Strategy%20for%20Gender%20Equality%202014%20-%202017.pdf
25. Студија „Распрострањеност и карактеристике насиља над женама у Босни и Херцеговини“, Агенција за равноправност полова БиХ, 2013. године; доступно на: http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/studija_prevalenca.pdf
26. Transparency International BiH i Фонд „Отворено Друштво БиХ“: Компаративни преглед транспарентности законодавне процедуре и јавних расправа у БиХ, Хрватској и Србији, септембар 2014. године; доступно на: <http://ti-bih.org/wp-content/uploads/2014/03/TIBIH-Pregled-Transparentnosti-FINAL.pdf>
27. "Употреба родно осјетљивог језика у Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине", РС БиХ, 2014.; доступно на:
https://www.parlament.ba/sadržaj/komisije/predstavnicki_dom/ravnopravnost/ostale_aktivnosti/Default.aspx?id=51100&langTag=bs-BA&pril=b
28. Устав БиХ http://www.ccbh.ba/bos/p_stream.php?kat=83
29. Устав Федерације БиХ <http://www.ustavnisudfbih.ba/bs/index.php>
30. Устав РС <http://www.ustavnisud.org/Doc.aspx?subcat=40&cat=11&id=14&lang=bos>
31. Закон о равноправности полова БиХ <http://arsbih.gov.ba/?project=zakon-o-ravnopravnosti-spolova-u-bih> „Жене и мушкарци у БиХ“, Агенција за статистику БиХ; доступно на:
http://www.bhas.ba/index.php?option=com_publicacija&view=publicacija_pregled&ids=1&id=13&n=Gender
32. "Жене и мушкарци у БиХ", Агенција за статистику БиХ; доступно на:
http://www.bhas.ba/index.php?option=com_publicacija&view=publicacija_pregled&ids=1&id=13&n=Gender

